

Міністерство освіти і науки України
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

Вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7-9 класах

Студентки II курсу магістратури
групи СОІз-2м
Напряму підготовки (спеціальності)
«Середня освіта (історія)»
Саджениці Юлії Романівни

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Вітенко Микола Дмитрович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

На основі опрацьованих джерельних та історіографічних матеріалів у дипломній роботі охарактеризовано минуле слов'янських країн та описано їхню минувшину в шкільному курсі історії. Висвітлено місце слов'янознавства в Україні та окреслено його історичні витоки. Проаналізовано місце слов'янознавства у шкільному курсі історії, слов'янознавство у шкільному курсі історії є надзвичайно важливим в аспекті формування базових уявлень про історичну карту розселення слов'ян, ознайомлення з настінною картою етнічних земель та навчання відображенню на карті території земель поширення слов'янських племен тощо. Зміст шкільних уроків історії в сучасній Україні переживає процес трансформації від моделі, яка зосереджується на механічному засвоєнні інформації з підручника, до моделі, яка передбачає менше запам'ятовування конкретних фактів, а більше навчання когнітивних і творчих навичок розуміння історичного досвіду, зокрема. Визначено концептуальні засади викладання історії в школі. Аналізуючи наукові та освітні джерела, ми досліджуємо принципи відбору змісту шкільної історичної освіти. Охарактеризована складова слов'янознавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів. Зроблено аналіз вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі. Визначено проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі. Були запропоновані перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.

Ключові слова: слов'янознавство, славістика, етнічність, концептуальні засади, шкільний курс історії, всесвітня історія, освітня модель, принцип історизму, компетентності, нова парадигма освіти, навчальна програма.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА.....	7
1.1. Слов'янознавство в Україні: історичні витоки.....	7
1.2. Місце слов'янознавства у шкільному курсі історії.....	24
1.3. Характеристика суспільного, господарського життя і духовного світу давніх слов'ян.....	29
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	37
2.1. Концептуальні засади викладання історії в школі.....	37
2.2. Складова слов'янознавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів.....	45
2.3. Аналіз вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.....	50
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 7, 8, 9 КЛАСІ.....	64
3.1. Проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.....	64
3.2. Перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.....	74
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Слов'янознавство або славістика як комплексна наукова дисципліна, сукупність суспільно-гуманітарних наук про слов'ян, їхню історію, мову, фольклор, літературу, матеріальну і духовну культуру, яка налічує понад 200-річну історію, але її історіографія не є частиною спектру тем не відноситься до пріоритетних напрямів наукових досліджень. Це перший аспект, який зумовлює необхідність більш глибокої розробки, узагальнення та вивчення аспектів розвитку слов'янознавчої науки на вітчизняних теренах, зокрема і як складової частини шкільної освіти.

Розвиток славістики на українських землях свідчить про те, що першоджерела вивчення слов'янських пам'яток і мов вимагають детального аналізу, повного занурення в історію, у вивчення генези слов'янських народів та їх самобутньої культури. На це звертають увагу і перші славісти, які за фахом були і філологами, і істориками, і етнографами, і археологами. Це персоналії Я. Добровського, В. Караджича, П. Шафарика та ін.

Вивчення історії слов'янських країн так чи інакше вписується в історію європейського регіону – Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, де слов'янські народи становлять значну, але не єдину частину населення. Тому їх слід вивчати менше і у слов'янському, але і в етнополітичному контексті. Ці та інші питання висвітлюються у шкільній історичній освіті, зокрема вивчаються на сторінках всесвітньої історії. Проте, факти, що стосуються життя та діяльності, розвитку та становлення східних слов'янських країн, на нашу думку потребують не просто узагальненого вивчення в контексті короткого огляду при вивченні тем слов'янознавчого спрямування, а більш деталізованої уваги, що, на нашу думку зумовлює акцентацію уваги та підтверджує актуальність нашого дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7-9 класах. Досягнення означеної мети відбувалося шляхом розв'язання таких **завдань**:

- здійснити теоретичний огляд основ слов'язознавства;
- встановити місце слов'язознавства у шкільному курсі історії
- охарактеризувати суспільне, господарське життя і духовний світ давніх слов'ян;
- визначити концептуальні засади викладання історії в школі;
- дослідити складову слов'язознавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів;
- проаналізувати особливості вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі;
- виокремити проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі;
- встановити перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.

Об'єкт дослідження – історія слов'ян, що висвітлюється у матеріалі навчальних програм курсів всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів ЗЗСО.

Предмет дослідження – минуле слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7-9 класах та перспективи щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі з огляду на проблеми вивчення минулого слов'янських країн.

Хронологічні межі виділяємо відповідно до періодизації вивчення шкільного курсу історії у 7-9 класах, досліджуючи минуле слов'янських країн згідно з навчальними планами від IV до початку XX століття, опираючись на викладений в підручниках обраних для аналізу матеріал.

Територіальні межі дослідження поширюються на слов'янські країни, які вивчаються у курсі всесвітньої історії базової школи.

Стан наукової розробки теми. Тема слов'язознавства, особливо у контексті вивчення минулого слов'янських країн широко опрацьована на досить розроблена науковцями. Культуру та побут слов'ян вивчали Н. Трубецький, В. Довженок, С. Горбаненко, З. Паньків та ін. Біографічна

славістика в Україні останніх десятиліть висвітлювалась у наукових розробках І. Стамбола. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України та питання виникнення історії славістики як нового напрямку слов'янознавчих досліджень в Україні окреслював С. Копилов. Значний внесок у розробку тематики історичної науки здійснили П. Сас, Ю. Вілков, Д. Дорошенко, В. Лучик, Н. Григоращ, С. Пахомова, В. Кузовков та інші, праці на наукові розробки яких використовуємо для аналізу у ході побудови свого дослідження.

Методи дослідження. Підчас проведення дослідження було використано загальнонаукові методи, які сприяли теоретико-методичному здійсненню дослідження. Метод аналізу використовувався нами для аналізу теоретичних основ слов'янознавства. Також при підготовці та написанні авторської випускної кваліфікаційної роботи нами були застосовані такі методи наукового дослідження як описовий, порівняльний, синтезу, індукції та дедукції, історичний тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному і системному обґрунтуванні підходів до вивчення проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що одержані результати дослідження можна використовувати у ЗВО під час читання загальних та спеціальних курсів дисциплін. Робота може знайти практичне застосування у ході написання наукових робіт здобувачів вищої освіти.

Апробація роботи здійснена на звітній науковій конференції студентів університету 7 квітня 2022 рік.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох глав, загальних висновків, списку використаної літератури, додатків. Зміст роботи висвітлено на 80 сторінках основного тексту.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

1.1. Слов'янознавство в Україні: історичні витоки

Етногенез слов'ян досить цікавий феномен. Процес формування слов'янських народів із конгломерату індоєвропейських племен триває протягом усього століття. Питання про історію слов'ян досі залишається невирішеним. Корінь «слово» присутній у власних назвах кількох слов'янських народів: словенців, словаків. Деякі дослідники стверджують, що праслов'яни не існували як етнос або виникли в результаті змішування різних етносів, а в одному їх об'єднує схожість у мові, культурі та віруваннях [47]. Однак існування єдиної праслов'янської мови та культури на великому просторі суперечить цій теорії. Варто згадати про гіпотези у яких йдеться те, що прабатьківщина індоєвропейців могла бути на території України. Одна з таких є концепція українського археолога та історика Леоніда Залізняка. Ця концепція не суперечить іншим концепціям походження найстарішої цивілізації. Автори інших концепцій, які шукали прабатьківщину індоєвропейців, так чи інакше опиняються опиняються у причорноморських степах та на Середній Наддніпрянщині, тобто на українському етнічному ґрунті. Тому тут на зламі різних, або ж навіть і протилежних культур, відбувалися етнічні й етнокультурні процеси, які й вимісили багат шарову українську етнічність.

Ймовірно, викликана у IV столітті нашої ери експансія слов'ян була перенаселенням їх прабатьківщини, що свідчить про те, що більшість із них проживає в Європі.

Слов'янознавство (слов'янознавство) в Україні – комплекс наукових дисциплін, які включають лінгвістику, літературознавство, історію

мистецтва, історію та історію слов'янських народів. Дисципліни орієнтовані на вивчення їх історичного і сучасного розвитку, відносин між собою та з сусідніми народами. Слов'янські країни, окрім власного країнознавства (яке є частиною славістики), а «славістика» означає вивчення головним чином історії країни, літератури, мови тощо слов'янських народів. Слов'янознавство як галузь наукових досліджень виникло (спочатку в слов'янських країнах) під впливом процесу націотворення та національної свідомості в кінці XVIII – на початку XIX століття, одночасно з формуванням інших сучасних гуманітарних наук. З самого початку українське слов'янознавство розвивався в тісному зв'язку з вивченням слов'янського світу у Західній та Центральній Європі. Багато в чому його успіх залежав від того, наскільки вітчизняні вчені оволоділи методикою дослідження, наявною літературою та джерельною базою для вивчення слов'янської історії. У той же час зарубіжні вчені не могли оптимально проводити свої дослідження без урахування досягнень українських славістів у цій галузі [45].

Утворенню слов'янознавства передувало накопичення відомостей про слов'ян. Народи та їхня історія, а також перші спроби зрозуміти місце слов'янської спільноти в Європейській і світовій історії. Вже в історичних творах українських авторів на 2 пол. XVII століття чільне місце посідали роздуми про походження слов'ян. Народи, найважливіші події їхньої історії, питання, які вони вирішували на теренах існування українського, польського і російського народів, активно висвітлювались у наукових публікаціях. Вирішальна роль у процесі накопичення знань про слов'янську історію належала народам, з часів появи і поширення інновацій в історіографічному процесі раннього Нового часу Києво-Могилянською академією, яка вивчала і навчала визначних представників української інтелектуальної еліти. У 3-му виданні «Синопису» було узагальнено знання давньої історії слов'ян та виділено тематичні рубрики – «Про початок стародавнього словенського народу», «Про ім'я і мову слов'ян», «Про волю чи вільність слов'янства», які відзеркалювали прагнення досягнути глобальні проблеми історії слов'янських

народів. Д. Туптало створив життєписи святих Кирила і Мефодія та інших слов'янських святих, які здійснювали величезний вплив на інформованість, самосвідомість православного населення країн Центральної та Східної Європи [24, с. 58].

Деякі проблеми слов'янського етногенезу, давньої історії слов'ян, які визначають подальший характер взаємин України з Річчю Посполитою та історію останньої, в якій важливу роль відіграло українське населення, вивчали та досліджували С. Величко, Г. Грабянка, Ф. Прокопович, Д. Туптало та ін. Міграція частини з них до Москви, де вони прагнули реалізувати свій інтелектуальний потенціал, сприяла збагаченню українськими історіографічними здобутками в галузі слов'янської історії та культури російських наук.

Нові традиції наукового вивчення історії слов'янських народів, засновані наприкінці XVIII ст. Так, у деяких сюжетах «Літопису Малоросії та її народу і козацтва взагалі» О. Рігельман виклав власне бачення слов'янського процесу, відмінне від поглядів його попередників [44].

Етногенез, окреслив процес формування грецьких і болгарських поселень у Гетьманщині і показав хід російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Варто відзначити працю Ю. М. Марковича 1798 року, у якій йшлося про реконструкцію процесу слов'янського етногенезу. Саме завдяки «Запискам о Малоросії» (1798) вперше було досліджено археологічні пам'ятники та фольклорний матеріал на основі критичного вивчення історії. Як ми можемо бачити, автор «Історії Русів» відновив найважливіші події в історії Польщі та українсько-польських відносин. Значний внесок у народження українського слов'янознавства здійснив Бантиш-Каменського, відомий архівіст й археограф, методологія якого була зосереджена на дослідницькому процесі та критичному осмисленні документального матеріалу Московського архіву Колегії закордонних справ.

Його історіографічно-археологічні праці [32] зробили прорив у дослідженні історії Польщі, польсько-українських, і польсько-російських

відносин, вивчення яких сприяло відокремленню з кола української та російської історії. Ці праці підвищили престиж української науки і проклали шлях до міжнародного розширення співробітництва в галузі слов'янознавства (М. Бантиш-Каменський допомагав чеському славісту Й. Добровському, який вивчав давні слов'янські рукописи та стародруки в Москві та Петербурзі в 1792 р.).

Початковий етап розвитку науки в Україні як особливої галузі досліджень комплексного характеру тривав у першій третині XIX ст. Цьому сприяли:

1) поширення під час національного відродження ідей німецького вченого Й. Г. Гердера, який у своїй книзі «Ідеї філософії історії людства» (1784-1791 рр.) стверджував, що слов'яни внесуть значний внесок у розвиток людства для людства в напрямі до гуманності..., майбутнє слов'ян буде прекрасним [23, с. 110-112];

2) зовнішньо-політичні події, зокрема, війна між Росією та Францією та Туреччиною, в ході якої багато українців потрапило до країни іноземних слов'ян у складі армії або під час виконання військових доручень (Д.Бантиш-Каменський, В.Тимковський та ін.), налагоджували з ними двосторонні контакти, згодом поширюючи відомості про їх минуле та сучасний стан у науці загалом. У подорожньому щоденнику Д.Бантиш-Каменського «Мандрівка до Молдавії, Волощини і Сербії» (1810 р.), який, за словами автора, вийшов у світ у зв'язку зі зростанням суспільного інтересу до слов'янських народів, забезпечив багато суспільних запитів цікавими відомостями про історію та сучасний стан життя сербського народу [36];

3) Збір документальних джерел про російсько-турецькі війни та статистичної інформації про Османську імперію, у тому числі її слов'янське населення, офіцерами російської військової адміністрації;

4) перші наукові мандрівки очолені П. Кеппеном (1821-1824 рр.) і Й. Венеліном (1830 р.), якій здійснювались слов'янськими землями, асоціюються з першою організованою археологічною розвідкою, яка була

організована в 1829 році, а саме – експедицією в райони Болгарії, де були виявлені пам'ятки античних та візантійських цивілізацій, середньовічної історії болгар;

5) слов'янські лекції професорів Києво-Могилянської академії (з 1819 р. – Київська духовна академія). Перші значні досягнення української славістики зосереджені на працях Венеліна «Стародавні і сучасні болгар» (1829), «Словени стародавні і сучасні» (1841) та ін., у яких утверджується автохтонність слов'ян у Європі [24, с. 195-201]; поява орд Аспарухів на Дунаї трактувалась як завершальний етап переселення болгар; окреслювалась також проблема вивчення побуту болгарських переселенців в Новоросійській області та Бессарабії.

Як бачимо із історичних джерел, на початку ХІХ століття в Україні не було спеціальних наукових установ, до завдань яких входила б входила розробка проблем слов'янознавства. Центрами його розвитку були університети та наукові товариства, які видавали журнали. Як предмет навчання і предмет наукового дослідження, слов'янознавство було диференційоване – зведене до філологічних наук слабо. Лише у другій третині ХІХ століття історія слов'ян відокремилася від патріотичних студій як самостійного предмета історії. Потім було сформовано нові центри слов'янознавства в Україні: Київський університет (М.Іванишев, М.Костомаров, М.Максимович) і Київська археографічна комісія; Харківський університет (П.Гулак-Артемівський, І.Срезневський); Одеса з її колонією болгар (В.Апрілов, І.Денкоглу), Рішельєвським ліцеєм (М.Мурзакевич) та Одеським товариством історії та старожитностей і Львівський університет.

Розвитку слов'янознавства у цей час сприяли поїздки слов'янськими землями за кордоном О. Бодянського 1837-1842, П. Прейса та І. Срезневського 1839-1842, В. Григоровича 1844-1847. Вони дали змогу виявити та зібрати багато рукописів, етнографічних та етнологічних матеріалів – цінна джерельна база в галузі слов'янознавства, значно

розширити сферу досліджень, встановити контакти та зв'язки вітчизняних славистів з європейськими науковцями.

Протягом 2-ї чверті XIX ст. головне місце належало роботам у галузі слов'янських мовознавчих студій, історії, славістики та джерелознавчих наук. О.Бодянський та І.Срезневський намагались розібратись у питаннях слов'янської археографії і палеографії. Ці вчені усвідомлювали необхідність вивчення археографічних й палеографічних писемних пам'яток південних і західних слов'ян у нерозривному зв'язку з рукописами вітчизняного походження. І. Срезневський опублікував опис списків «Повчань» Кирила Туровського, статей про глаголичні уривки та сліди глаголиці в пам'ятках X ст., знайдених у Празі (нині столиця Чехії), спеціальне дослідження. Завдяки цим працям розпочався процес формування системи виявлення та видання джерел, розроблено правила палеографічного вивчення рукописів, безпосередньо пов'язаних із пам'ятками писемності південних і східних слов'ян. Також варто зазначити, що свої наукові здобутки в цій галузі І. Срезневський узагальнив в книзі «Слов'яно-руська палеографія», яка була опублікована у 1885 році [15, с. 260-261].

Важливим напрямом славістики цього періоду була польова археологія, розроблена вченими, які відвідували землі іноземних слов'ян і збирали на місцях рукописні факти з вуст населення. Багаті колекції створювали під час закордонних відряджень І. Срезневський та В. Григорович. Вони приділяли велику увагу вивченню актуальних питань походження давніх слов'ян. Під час поїздки на Балкани в 1844-1847 рр. В. Григорович укомплектував зібрання слов'янських рукописів. У 1850-х роках О. Бодянський звернувся до цієї проблеми з дисертацією «В часи виникнення слов'янської писемності» (1855 р.) на основі аналізу великого джерельного матеріалу і наукової літератури, але все-таки носила описовий характер. Розвитку слов'янознавства через призму поглядів О. Бодянського сприяло видання його спогадів про діяльність святих Кирила і Мефодія, творів Іоанна Дамаскіна, Іоанна Екзарха, Феодосія Печерського та інших, які описували

проблеми слов'ян [34, с. 51]. Слов'янське мовознавство вивчав І. Срезневський. На основі зібраного ним матеріалу, який він вивчав і ввів у наукове поширення лише частина його словенських записів (визначив межу поширення словенської мови, висвітлив її діалекти) та інших матеріалів залишилися майже неопублікованими у наукових колах. Цікавими залишаються його діалектичні праці про діалекти південних слов'ян.

Аналізуючи численні наукові та історичні джерела, ми бачимо, що українські вчені досить активно досліджували етнографію та фольклор слов'янської народності, які виступали в дискусіях про принцип національності в мистецтві. Важливу роль у розвитку слов'янознавства, особливо вивчення фольклору південних і західних слов'ян мали польові дослідження вчених у слов'янському середовищі. У Добруджі та серед болгарських поселенців Одеси Ю. Венелін написав близько 50 пісень вивчав їх і планував опублікувати.

І. Срезневський видав збірку словацьких народних пісень (1832 р.), записану словацькою мовою торговців і опублікував ряд статей з фольклору, які мали велике значення для аналізу і розуміння слов'янського фольклору. Центральне місце серед його творів на слов'янської міфології зайняла докторська дисертація на тему: «Святилища та обряди язичницького культу давніх слов'ян за сучасними свідченнями та переказами» (Х., 1846 р.), у якій автор намагався ідентифікувати загальнослов'янські риси язичництва та його місця. Про поселення, де він бачив пам'ятки язичницького культу І. Срезневський також збирав матеріали для запланованого слов'янського словника. Міфологія, яка зберігає у власному архіві тексти сербських пісень, була однією з флагманів етнографії. Також варто зазначити, що саме І. Срезневський одним із перших здійснив картографування в Україні та Росії, і доводив у 1856 р. необхідність обґрунтувати розробку «Докладної етнографічної карти земель, зайнятих південно-західними слов'янами». При цьому до своїх наукових досліджень він залучив М. Костомарова до вивчення Царського рукопису українською мовою, переклад фрагментів

якого опублікував у серії харківських журналів, що входять до багатомовного видання цієї пам'ятки, виданої у Празі в 1843 р. [26, с. 130-139].

У 1846 р. М. Костомаров опублікував книгу «Слов'янська міфологія», в якій встановив першість у віруваннях слов'янських народів божества, які втілювали «світову силу в моральному і фізичному сенсі» і висували у своїх віруваннях гіпотезу про життєдайну силу вогню. Питання слов'янської фольклористики, пов'язані з культурою східних слов'яни висвітлювали І. Боричевський, М. Максимович, І. Тимковський [28, с. 4-6].

У 2-ій чверті XIX століття британські вчені звернули увагу на вивчення літератури південних і західних слов'ян. У книзі «Про походження нової болгарської літератури» (1838 р.) Венелін досліджував тенденції розвитку болгарської літератури, особливо в XVIII і на початку XIX століть. Високо оцінивши діяльність неофіта Рильського, у XIX столітті він упорядкував список нещодавно виданих книг болгарською мовою. Головне досягнення болгарської культури нового часу проаналізував М. Мурзакевич. Серед них він виділив вплив книжкової продукції московської та київської друкарень на відродження культурного життя болгар у XVIII столітті і на поч. XIX століття. І. Срезневський аналізував нові болгарські книжкові видання і, вперше в Росії, складаючи свою бібліографію, висловив надію, що болгарі займуть належне місце «в загальному літературному відродженні західних слов'ян» [28, с. 4-6]. Він також характеризував розвиток чеського театру та драматургії, написав нарис про розвиток сербохорватської літератури, що започаткувало новий напрямок в українському слов'янознавстві. В. Григорович в дисертаційному дослідженні «Досвід викладу слов'янської літератури в її найважливіші епохи» (1842 р.) провів порівняльно-історичний аналіз розвитку слов'янської літератури, яку він вважав «виявом народного духу в слові».

Проблеми слов'янської історії як самостійного напряму дослідження становили праці Ю.В. Венелін, І. Срезневський, М. Костомаров, М.

Максимович, І. Борисов та ін. Спільні методологічні засади української історіографії із Західноєвропейською історичною наукою викликали ту особливість, що переважна більшість вітчизняних істориків стояли на позиціях романтизму, і російсько-слов'янофільські ідеї не знайшли серед них підтримки. Заслуга в оновленні теоретичних основ української історії славістики належала М. Костомарову, який додав до неї методологію народницької історіографії [11]. На їх основі він досліджував проблему церковної унії між українськими і польськими взаємовідносинами та міфологічні уявлення давніх слов'ян.

М. Максимович розробив схему поділу слов'янських народів [42] на:

- східні, чи руські слов'яни;
- західні;
- північно-західні, чи венети;
- південно-західні, чи задунайські.

Єпископ І. Борисов досліджував історію християнства в Польщі і стверджував, що воно від початку поширилося за візантійським, східним обрядом і лише під впливом зовнішніх факторів в ньому встановлювалась всевладність римо-католицької церкви.

Він був одним із засновників групи інтелектуалів, які шукали, аналізували та публікували історичні джерела з українсько-польських відносин, які значно сприяли розвитку вітчизняного слов'янознавства. П. Задерацький розглядав історію створення Болгарських колоній на півдні України, окреслив рівень їх розвитку. У циклі праць Д. Зубрицький торкнувся питання відносин між Росією (Україною) і Польщею, на які він дивився крізь призму династичних контактів Рюриковичів і Пястів, відзначаючи повну рівність у їхніх стосунках і спростовуючи тезу польської історіографії про споконвічний польсько-руський антагонізм, а також тезу про захоплення Польщею Галичини ще в XII ст.

Як ми можемо бачити в результаті аналізу історичних даних, згодом з'явилися спеціальні роботи в галузі історії слов'янського права. І.

Данилович дослідив і опублікував найдавніші пам'ятки литовсько-руського законодавства і польські права, відстоював ідею єдності слов'янського права. Наукові дослідження показують, що М. Іванишев використовував порівняльний метод для вивчення державних та правових інститутів слов'янських народів, надрукував низку пам'яток старочешського права, що, зокрема, розширило джерельну базу для подальших досліджень у цій галузі досліджень [27, с. 80-84].

Відродження підвішеного життя в Росії в період ліберальних реформ 1860-х років стимулювало формування якісно нового етапу в розвитку українського слов'янознавства. Цей час характеризувався диференціацією сфери вивчення, пропагандою нових методичних засад, формуванням нових шкіл і напрямів, які зробили вагомий внесок у розвиток європейської славістики. Відбулася зміна поколінь українських славістів. Представники нового покоління не поділяли захопленого і романтичного ставлення до слов'янської давнини своїх попередників, адже відбувалась більш реалістична оцінка сучасності. Помітні нововведення відбулися і в університетській славистиці, куди брали курс слов'янські філології. Також зазначаємо, що у цей час як самостійна дисципліна виділилася історія слов'янських народів. Історичні відомості свідчать, що закордонні місії набули широкого поширення в підготовці вчених-славістів, які сприяли вивченню джерел і досягнень європейських вчених. Тепер окрім університетів і Київської духовної академії, осередками слов'янознавчих студіювань ставали історичні, історико-філологічні та церковно-історичні товариства, Київська археологічна комісія, Ніжинський історико-філологічний інститут князя О.Безбородька та Російський археологічний інститут у Константинополі [1]. Нові можливості для публікації робіт відкривало заснування нових часописів: «Труды Киевской духовной академии» (1860 р.), «Университетские известия» (1861 р.), «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» (1879 р.), «Киевская старина» (1882 р.) та ін.

На 2-гій половині XIX століття українська історична славістика, що значно розширяла свою проблематику. Були відкриті, опубліковані та науково інтерпретовані історичні тексти та документальні джерела, що збагатили джерельну базу слов'янознавства. Теоретико-методологічні основи дослідження були визначені соціальним-політичною орієнтацією авторів і базувалися на засадах романтично-народницької та позитивістської концепції історії слов'янських народів.

Кирило-Мефодіївські предмети виділялися в самостійний напрям слов'янознавства. В. Більбасов, О. Воронов, В. Григорович, І. Малишевський проаналізували різні аспекти просвітницької діяльності святих Кирила і Мефодія та висловили ряд принципово важливих. роздумів про зміст та походження їх глаголицького культу Мефодія в Моравській архієпископії та ін. Подальшим дослідженням середньовічної історії посприяв досвід О. Кочубинського, який уклав «Карту розселення слов'ян у IX ст., в епоху діяльності святих Кирила та Мефодія» в 1885 р. [12, с. 210].

О. Котляревський дослідив особливості звичаєвого права поморських (балтійських) слов'ян, які лягли в основу своїх державних та юридичних інститутів. Ф. Успенський і П. Лавровський почали вивчати історію Великої Моравії, зокрема окреслили ключові події в процесі запровадження християнства [12, с. 20]. Ф. Фортинський проаналізував становлення та розвиток поморських міст, успішна торгівельна діяльність яких сприяла заснуванню Ганзейського союзу; вивчав його стосунки з німецькими державами, що дало можливість і визначає причини німецької колонізації слов'янського помор'я [17, с. 46].

Найповніша праця європейської історіографії в галузі звичаєвої історії балтійських слов'ян підготовлена О. Котляревським за допомогою порівняльних методів дослідження – «Старожитини правового життя балтійських слов'ян: спроба порівняльного вивчення слов'янського права» у 1874 році.

Проблеми польської історії посіли важливе місце в дослідженнях В. Антоновича, який розробляв різні аспекти комплексної проблеми українсько-польських відносин в Польському воєводстві. Наукові джерела підтверджують, що саме М. Володимирський-Буданов виявив, що запровадження польського самоуправління міст за магдебурзьким правом є однією з причин занепаду країни. Чималий внесок у розробку питань, що стосуються слов'янознавства здійснив І. Линниченко, досліджуючи стосунки Росії та Польщі в середні віки. Ф. Успенський опублікував документальні матеріали з історії мирних переговорів між Москвою і Польщею 1581-1582 років. Причини падіння Польщі М. Костомаров з'ясував у двотомній монографії «Останні роки Речі Посполитої». Через проблеми польської та польсько-української історії М. Драгоманов досліджував стосунки Нового часу. О. Левицький повідомив про події Польського повстання 1830-1831 рр. на території Правобережної України. Розвитку богемістики сприяли праці А. Ясинського, присвячені специфіці процесу відмирання земського ладу в Чеській державі в X-XIII століття. Відтак, ми бачимо, що усі ці процеси сприяли помітним успіхам у розвитку уявлень про народи Європи, а українські вчені досягли у вивченні ключових проблем історії та культури південних слов'ян значних успіхів.

З початком 1900 років історія славістики виокремила у самостійний напрям слов'янознавчих досліджень. Ці питання активно вивчали О.Котляревський, О.Кочубинський, А.Степович, І.Франко, Т.Флоринський. наступив новий етап розвитку вступили дослідження слов'янських мов. Найбільшим її центром став Харківський інститут, де працював основоположником власної наукової школи О. Потебня, який вирізнявся глибиною аналізу та широтою підходу до об'єкта дослідження. Його дослідження славістики принесли світу праці «Мислення і мова» (1862 р.), «З записок до російської граматики» (1864 р.).

Аналізуючи віхи історії, користуючись для цього науковими та історичними доробками багатьох науковців, бачимо, що у славістиці 1870-

1980-х років активно порушувались і з'ясовувались кардинально нові тогочасні проблеми (рис. 1.1).

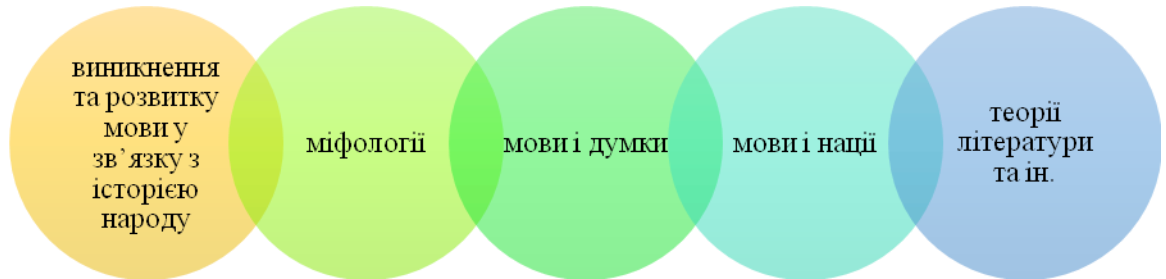

Рис. 1.1. Проблеми історії у славистиці 1870-1980-х років

Знову ж таки звернемося до вивчення наукового доробку О. Потебні, який у дослідження російської та української мов широко залучав порівняльний матеріал різних слов'янських мов. Відтак, поряд з розвитком загальної проблематики слов'янознавства, мовознавство активізувало вивчення окремих особливостей західних і південних слов'ян. Водночас зростав науковий інтерес до слов'янської лексикографії. Відтак, 1870-1880-х рр. знаменуються виходом з-під пера П. Лавровського перших сербохорватсько-російських словників. Згодом, через кілька десятиліть, цей прогрес дійде до появи перших оригінальних підручників та навчальних посібників, підготованих Т. Флоринським, С. Кульбакіним.

Звернення українських дослідників до історії давньої, середньовічної і сучасної літератури зарубіжних слов'янських народів було нерозривно пов'язане з вивченням багатьма з них народної творчості та проблем слов'янської етнографії.

Значних успіхів було досягнуто в галузі бібліографії, що мало велике значення для ширшого обміну науковою інформацією в колах славистів. Бібліографічна діяльність М.Задерацького – дослідника та основоположника міжнародної славистичної бібліографії в Росії заслуговує особливої уваги. Чого лише варта його праця над «Славянским ежегодником». Володіння первинним історіографічним матеріалом науковця, а також його зв'язки з

колегами дозволили створити потужні нариси про відомих вітчизняних та зарубіжних славістів: Ю.Даничича, Ф.Рачкого, В.Макушева, Ф.Миклошича, Ф.Палацького та ін. [41].

На зламі двох століть українське слов'янознавство стає лідером у дослідженнях за більшістю наукових напрямків у європейській науці. Твори слов'янських дослідників відрізнялися вичерпною джерельною базою та високим рівнем історичної критики і філологічного аналізу тексту, широким включенням діалектичного матеріалу, вивченням явищ мови та фольклору, пов'язаних з долею конкретного слов'янського народу. Вивчення літературознавства характеризувалось відмінними від усної народної творчості рисами. До кола українських славістів відносяться і філологи, і історики, і етнографи, і правники, які взяли участь у роботі попереднього з'їзду російських філологів у Санкт-Петербурзі в 1903 році, де було обговорено назрілі питання розвитку слов'янознавства і підготовку до проведення міжнародного з'їзду славістів. Проте, тут варто зазначити, що з'їзд не відбувся, чому слугувала низка причин.

На початку ХХ століття збереглися позитивні тенденції у вивченні слов'янської проблематики у мові, літературі та фольклорі. В історичній славистиці цього періоду щонайперше місце займала історія Польщі. Саме тому, питання історії інших західнослов'янських народів досліджувалися в дещо менших масштабах. Окрім цього, варто зазначити, що вивчення історії південних слов'ян саме на початку ХХ століття занепало. Головним досягненням у цій галузі стало видання збірки грамот болгарських царів Г. Ільїнським, в основу видання якої він поклав ряд питань, пов'язаних з внутрішнім устроєм середньовічної держави, відтворивши картину побуту, духовної і матеріальної культури середньовічних болгар, їхніх майнових, правових і соціальних відносин.

Тривала розробка питань історії вітчизняного і зарубіжного слов'янознавства.

Проте суттєвих змін у методиці вивчення слов'янської етнографії свідчення про яку зібрані переважно в комплексних працях про слов'янську мову, фольклор, історію та культуру не відбулося. Під час Української революції 1917-1921 рр. продовжували готувати фахівців у галузі слов'янознавства, осередком якого став Кам'янець-Подільський державний українських університет, де курс слов'янознавства викладав М.Драй [43]. Проте через труднощі в організації наукових відряджень активність слов'янознавчих студіювань знизилася, частина слов'ян звернулася до вивчення українознавства, частина емігрувала.

В радянській Україні слов'янознавство як гуманітарна галузь поступово ліквідувалася: закривалися слов'янські факультети, частина славістів не лише переслідувалась, а й придушувалася. Багато з них загинули в таборах і в'язницях. Інша група вчених виявила лояльність до радянської влади та працювали в навчальних закладах і академічних установах, окремі з них відійшли від активної наукової діяльності.

До найпомітніших слов'янських праць цього періоду належали статті А. Ясинського з аграрної історії середньовічної Чехії, М. Бречковича – про занепад Східно-Поморського князівства, В. Барвінка – про роль балканських слов'ян в історії Візантії початку XIII століття.

Слов'янознавство почало відроджуватися в Україні після Другої світової війни на новій методологічній основі, коли слов'янські країни становили ядро соціалістичної системи – одного з полюсів біполярного світу.

Радянська версія цієї методології заперечувала всі попередні наукові і культурні успадкування і сформулювала концепцію глибокої кризи всіх гуманітарних наук напередодні революції 1917 р., якої повинні були дотримуватися всі вчені. В результаті існуючих у цей час процесів відновлено слов'янські кафедри в Київському (Л. Булаховський) і Львівському (М. Кордуба) університетах. Славістські конференції, які організовувались на їх базі значно розширили спектр славістики. Попри це,

видання збірників також сприяло розвитку славістики. Приділялася увага публікації джерел з історії слов'янських народів і міжслов'янських зв'язків, найзначнішими з яких були збірки, пов'язані з Польським повстанням 1863-1864 рр. Значним досягненням цього часу, як показують історичні джерела, стало видання підручників з історії південних та східних слов'ян в 1966 і 1987 рр. З цього часу дослідники зосередили увагу на вивченні головних проблем історичного процесу.

В.Жебоклицький, І.Кулинич, А.Мартиненко та І.Теодорович у своїх працях висвітлювали розвиток південнослов'янських країн на початку ХХ століття, а також окремі факти із історії Польщі. Вони приділяли значну увагу проблемам впливу Жовтневої революції 1917 на слов'янські країни – впливу, який визначав подальші революційні зв'язки та трансформації між слов'янськими країнами. Ці питання найповноцінніше висвітлювались в контексті історії таких країн як Польща, Чехословаччина, Болгарія. Вивчення західно- і південнослов'янських мов, духовної культури, літератури, в другій половині ХХ століття успішно продовжили ряд науковців, серед яких були А.Багмут, Ю.Булаховська, В.Коломієць, О.Ткаченко, О.Білецький, А.Непокупний, В.Захаржевська, В.Моторний, Л.Гумецька та інші [37].

Етап у розвитку славістики пов'язується із здобуттям Україною незалежності. Відтак, і в академічному, і в науковому сегменті вітчизняної науки успішно розвиваються дослідження з широкого кола її проблем, з центрами є кафедри історичного і філологічних факультетів. Разом із тим, історичні джерела засвідчують, що в цей час кількість слов'янських центрів збільшилась. Зокрема, ними стали Київський славістичний університет, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету та ін.

Українські об'єднання славістів та наукові установи НАН України випустили видання міжвідомчих збірників «Слов'янські обрії» та «Слов'янський світ: збірник наукових праць», які присвячені актуальним питанням духовної культури слов'янських народів.

Праці в галузі історії слов'янознавства публікується у спеціалізованих виданнях: «Міжнародні відносини України: наукові дослідження та відкриття», «Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)», «Проблеми історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць «Слов'янський вісник» та ін. За 1993-2010 рр. українські вчені досягли успіху в наукових дослідженні історії, мов і культури слов'янських країн і народів, взяли участь у міжнародних з'їздах славістів. Плідно розвивається славістика в галузі археології, бібліотекознавства, етнографії, історії, літератури, прикладної лінгвістики та філософії.

Подальший розвиток славістики в Україні має велике значення у зв'язку з розвитком міжнародних наукових зв'язків вітчизняної соціально-гуманітарної сфери та забезпечує її успішну інтеграцію в європейський та світовий дослідницький простір.

Отже, як бачимо за увесь свій період становлення слов'янознавства, починаючи від його витоків і завершуючи початком XXI століття, проблема генези й еволюції славістичних студій та їх ідеологічного підґрунтя в Україні завжди характеризувалась низкою дискусійних аспектів.

1.2. Місце слов'янознавства у шкільному курсі історії

Знати історію надзвичайно важливо, адже історичні факти розповідь про історичне минуле, а важливішої науки за історію, напевне, немає. Один із великих істориків якось сказав, що немає майбутнього в країні, яка не засвоює уроки свого минулого, бо історія має властивість повторюватися. Ми підтримуємо таку думку, і вважаємо, що саме це твердження має стати своєрідним епіграфом цього пункту, адже воно як ніколи влучно пояснює значення слов'янознавства у шкільному курсі історії.

Історія, яку ми звикли вивчати у школі, відкриває перед здобувачами освіти цілий широкий світ подій, повчальних історій, історичних постатей і доль. Із власного досвіду можемо зауважити, що школярам цікаво та навіть захоплююче вивчати звичаї, традиції, порядки різних культур. Оскільки сучасна історія виникає саме з подій минулого, сучасні традиції мають своє коріння в історичному досвіді. Варто зазначити, що деякі традиції з тих пір сильно змінилися, а інші залишилися майже незмінними. Вивчаючи історію, людина отримує неймовірний досвід того, як змінювалися всі людські прояви з часом. Візьмемо, наприклад, зброю. У давнину це були камені. Проте, поступово з'являтимуться луки та стріли, потім – ножі та інша холодна зброя, згодом – гармати, ядерна зброя і так далі – зброя змінювалась та удосконалювалась з часом, з розвитком технологій, наукового прогресу. Ще одним яскравим прикладом є історія жіночого та чоловічого національних костюмів. Звідси можемо зробити підсумок, задавши риторичне питання: Яка

ще наука, крім історії, змогла б нам розказати ці відомості і факти, крім історії.

Багато поколінь дослідників вивчали походження східнослов'янських народів та їх мов (української, російської та білоруської). Протягом кожного історичного етапу вчені по-різному трактували ці проблеми, залежно від кількості наявних у їх розпорядженні доказів, ідеологічних позицій дослідників, політичної ситуації, що склалася на той час тощо.

Історія українського народу й української мови давня й невичерпно багата й справді гідна великого народу. Тож його не обов'язково штучно збагачувати, прикрашати міфами та відсунути на тисячі років у кам'яний вік. У пошуках свого давнього коріння треба пам'ятати, що українці – це частина слов'янського світу, а українська мова – одна із слов'янських. Сучасна світова славістика має перевірені й надійні методи вивчення далекого минулого, які дали позитивні результати та чітко відтворили суспільно-мовну історію давніх слов'ян. Історична доля українців була пов'язана з історією всіх слов'ян. Тому вивчення історії і не тільки своєї країни, а й інших державних структур на карті Європи та світу є пріоритетним завданням шкільного курсу всесвітньої історії.

Відтак, ми можемо стверджувати, що основними завданнями уроків історії є [46]:

- підготовка учнів до свідомої активної участі в громадському житті;
- розвиток історичного мислення учнів, формування позитивного історичного Я-образу;
- розвиток умінь творчої діяльності та навичок практичного використання набутих знань і вмінь, виховання у хлопців та дівчат особистісного усвідомлення громадянських позицій, демократизму, загальнолюдських духовних цінностей, відчуття патріотизму.

Під час викладання історії у шкільному курсі, варто звертати увагу на можливість синхронізувати вивчення історії України та всесвітньої історії,

зокрема, організовуючи вивчення програмового матеріалу школярів цих курсів як послідовно, так і паралельно. Адже слов'янські витоки, країни, народи вивчаються і в універсальній історії та у історії України. Поєднуючи їх, вчитель тим самим поглиблює уявлення учнів та підсилює інтерес до опрацювання цих тем або ж окремих питань.

Додатково зазначаємо, що звертаючись до викладання історії України та універсальної історії до цих паралелей, перш за все необхідно сприяти виконанню трьох основних завдань (рис. 1.2).

–заохочувати здобувачів освіти, щоб учні мали можливість більше дізнатися про різноманітні історичні факти, які визначають епоху та є найважливішими та найважливішими,

–постійно розвивати в учнів уміння та навички роботи з історичними фактами, що дають узагальнену картину минулого, зокрема слов'янського

–розвивати розуміння історичної хронології, причинно-наслідкових зв'язків, відчуття епохи, неминучості суспільного руху до історичного прогресу.

Рис. 1.2. Основні завдання вивчення універсальної історії

Також слов'янознавство у шкільному курсі історії є надзвичайно важливим в аспекті формування базових уявлень про історичну карту розселення слов'ян, ознайомлення з настінною картою етнічних земель (як зразок) та навчання відображенню на карті території земель поширення слов'янських племен тощо. Під час вивчення слов'янознавства у шкільному

курсі історії також необхідно враховувати загальні поняття історії: історичні джерела, держава, республіка, релігія, матеріальна і духовна культура та ін.

Практика показала, що уроки із всесвітньої історії з використанням прийомів читання підручника з коментарями, роботи з текстами підручників і посібників, історичними документами, малюнками та дидактичними вправами є дуже ефективними.

Знання, які здобувають учні при вивченні під час переходу з класу в клас, мають на меті розширити їх логічне мислення, виробити вміння та навички, пов'язані з історичними знаннями. Саме це має показати учням великий шлях, який пройшов український народ від гетьманської держави до національно-державних ідей другої половини XIX ст., в тому числі й вивчення вкраплень слов'янознавства протягом цього періоду. Вивчення історії України збігатиметься із загальним контекстом всесвітньої історії [48]. Саме це, в контексті вивчення обох курсів буде формулювати в учнів комплексну картину уявлення про життя слов'янських народів, їх розвитку, переміщення не лише на території України, але й у центрально-східній Європі.

Цей матеріал має надзвичайно важливе значення в контексті навчання, адже учні мають навчитися його аналізувати й узагальнювати, визначати характер, причини та значення історичних подій, самостійно працювати з різними джерелами інформації, готувати доповіді та спілкуватися з однокласниками, що активно сприятиме формуванню гармонійно розвиненої та цілісної особистості, здатної до самостійного мислення, суспільних рішень та діяльності, спрямованої на розвиток батьківщини.

Виходи із вище описано важливо зосередитись на вихованні в людини усвідомлення своєї приналежності до слов'ян, українського народу, сучасної європейської цивілізації, розвитку та збагачення українських культурно-історичних традицій, культури міжнаціональних та міжособистісних взаємин, здатності до самостійного наукового пізнання, самостійної діяльності, виховання та самовиховання особистості.

Сьогодні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відкривають нові можливості у вивченні історії – опорі на візуальне сприйняття характерне для сучасного етапу розвитку цивілізації [39]. У процесі інформаційної комунікації візуальні знаки часто переважають над текстовими. Тому використання мультимедіа на уроках історії полегшує процес запам'ятовування, робить уроки більш цікавими та динамічними, «занурює» учня в кожную історичну епоху, створює ілюзію присутності, співпереживання, сприяє формуванню тривимірності та яскраві думки про минуле.

Вивчення періоду всесвітньої історії, що викладається в 7-9 класі загальноосвітньої школи, є важливим для розуміння загальнонаукового підходу до історії Середньовіччя як епохи, що заклала основи сучасної цивілізації, а учні з цією метою стали знайомі з достовірними фактами та їх інтерпретація в цілісний науковий світогляд Явища та процеси світової історії (переважно європейської) та українського раннього Нового часу з кінця XV до кінця XVIII ст.

Як ми бачимо, що вивчення в контексті курсів всесвітньої історії слов'язознавства є надзвичайно важливим відповідно до державних вимог щодо загальноосвітньої підготовки учнів, для набуття учнями історичних та інших навичок.

Отже, як підсумок, про місце та значення слов'язознавства у курсі шкільної історичної освіти, можна сказати, що розвиток людства не тільки супроводжується якісними характеристиками, а окрім цього визначає нові , проблеми прийняття рішень, кризи, виклики, моральні проблеми. Окремі із висвітлених питань можна вирішити в історичному минулому, інші є новими і вимагають кардинально оновлених підходів, але, звичайно, передбачаючи врахування уроків з історії. На підставі вище викладеного, підсумовуємо, що вивчення «сучасної історії» не тільки дає задоволення від знань, а й може дати ключі до розуміння важливих сучасних соціальних, технічних і моральних явищ, що обумовлює його важливість та необхідність.

1.3. Характеристика суспільного, господарського життя і духовного світу давніх слов'ян

Своє дослідження суспільного, господарського життя і духовного світу давніх слов'ян розпочнемо із характеристики слов'ян як автохтонного населення Східної Європи – автохтонного, тобто місцевого, корінного, того, що виникло на певній території. Відповідно до цієї позиції народи бувають або тими, які прийшли та поселились на цих землях, або корінними (автохтонними) [15, с.36].

В історії формування східних слов'ян виділяють кілька періодів (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Періоди історії формування східних слов'ян [49]

Перший період включає III-II тисячоліття до нашої ери, коли між Дніпром і Віслою на південь від Прип'ятського Полісся утворилася група споріднених племен індоєвропейських землеробських спільнот.

Протягом другого періоду (II-I тис. до н.е.) наші предки усвідомлюють свою унікальність. Розробляються нові території на лівому березі Дніпра. У цей період праслов'яни вступили у важкі стосунки з кочовими народами українського степу – кіммерійцями та скіфами. Завдяки скіфам праслов'яни були залучені у відносини з античністю.

Після зникнення Великої Скіфії слов'яни вступили в новий етап розвитку. склалося слов'янське суспільство. Воно утворювало власні племінні об'єднання зі своєю соціальною та політичною структурою. У слов'янському суспільстві існує розшарування на багатих і бідних. Створюється домінуюча верхівка.

Слов'яни вели осілий спосіб життя. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, боби. Вирощували овочі – капусту, редьку, ріпу, часник, цибулю. Вирощували також льон та коноплю як сировину для ткацтва [35].

Природно-кліматичні умови створювали регіональні розбіжності у системі землеробства східних слов'ян. Слов'яни першої половини I тис. до н.е. організовували землеробство за двома системами: підсічно-вогневою і перелоговою. Перший спосіб був характерний для лісових територій. Він полягав у вирубці лісу та викорчовуванні дерев у перший рік. Після висихання дерев їх спалювали. Нове поле боронували важкою гілкою, попіл змішували з верхнім шаром ґрунту, а потім сіяли посіви. Оброблена таким чином земля давала високий урожай протягом трьох-чотирьох років. Після цього розчищали новий шматок лісу, а старе поле залишили на багато років [33, с. 85].

У лісостеповій зоні було поширене перелогове землеробство, коли одну ділянку засівали кілька років, а коли її родючість вичерпувалася, використовували іншу ділянку. Для обробки землі використовувався плуг із залізним наконечником-лемешем.

Основними знаряддями праці були мотика, борона, сокира, серп та ін. Як робочу худобу на півночі використовували коней, на півдні – волів. Розводили свиней, корів, дрібну рогату худобу. Серед інших занять східних слов'ян значне місце приділялося полюванню, рибальству, бортництву (збору меду диких бджіл). Мед та віск високо цінувалися при товарообміні. Із меду готували також хмільні напої. Широко були розвинені ковальська, ливарна та гончарна справа.

Поряд із землеробством значне місце у слов'янському господарстві займало тваринництво. Розводили коней, велику рогату худобу, свиней, кіз, овець і птицю [35].

Слов'яни також займалися рибальством і полюванням. Навколишні ліси й болота були багаті на звірів і птахів, а в річках було багато риби. Бджільництво (збір меду з диких бджіл) відіграло в господарстві другорядну роль.

Слов'янські племена були добре обізнані в різних ремеслах: гончарному, залізобному, деревообробному та ін.

Значний вплив на економічний розвиток у період II-V ст. мала провінційна римська культура. Під її впливом удосконалювалась сільськогосподарська техніка, розвивалися ремесла (з'явилися скляні, ювелірні вироби тощо), внутрішньо- і міжплеменна торгівля.

Слов'яни вели активну торгівлю з населенням Подунав'я, Центральної Європи та Прибалтики, а згодом і з жителями римських провінцій і міст Північного Причорномор'я [10]. У цей час на слов'янські землі потрапили посуд, скляний посуд, бронза, срібло й золото, вино й олія. Натомість вивозили шкури, мед, віск, шкури та зерно.

Слов'янські поселення здебільшого розташовувалися біля річок, де були родючі ґрунти. Вони були невеликі і часто не мали укріплень. Укріплені поселення були поширені в районах, на які напали кочівники. Найпоширенішою формою житла на початку нашої ери був будинок зі стінами з лози та глини.

VI-IX ст. – час, як у середовищі східнослов'янських племен зароджуються складні соціально-економічні процеси, що призвели до якісного стрибка у розвитку особливої слов'янської цивілізації: появі міст, писемності, нової соціальної структури та держави [14].

Дані археології та письмові (візантійські і арабські) джерела дозволяють простежити основні етапи та напрями цього процесу розвитку східнослов'янського суспільства. До середини I тис. н.е. селища слов'ян-землеробів були патріархально-сімейними громадами в 150-200 осіб. Навколо площі було зосереджено кілька будинків общинників, у яких розміщувалися майстерні та общинні сховища. Відкриття технології виплавки та обробки заліза для слов'янського народу стало справжньою революцією. Поява заліза була досить пізньою, що пов'язано з необхідністю наявності високих температур для його плавлення (близько 1500 ° C), якої давні слов'яни у виробництві на ті часи ще досягати не вміли. Тому східнослов'янські майстри спочатку добували в доменних печах багаті залізом пористі злитки, які потім кували. Але залізо, на відміну від міді, було

набагато більш поширеним (у болотних рудах), а оскільки продуктивність залізних знарядь була значно вищою, ніж у каменю та бронзи, воно дозволяло ефективніше вирубувати ліси та відвойовувати орні землі.

Після потрясінь епохи Великого переселення народів слов'яни принесли в лісову зону нову економічну систему, засновану на землеробстві та широкому використанні жита. Перехід від VIII ст. до господарства, заснованого на трипільській культурі, призвів до відокремлення селянських сімей, які вели власне господарство в межах сусідської громади. Ця перебудова зробила селян більш незалежними та мобільними, дозволила окремим сім'ям та їхнім групам досягти успіху й освоювати нові землі, прискорюючи слов'янське заселення Східноєвропейської рівнини. Все життя вільного общинника протікало у межах громади. Пам'ятка давньоруського законодавства – «Руська правда» XI-XII ст. – розповідає, що вервська (громадська) спільнота (вона згодом з'явилася в документах під назвою «світ») об'єднувала своїх учасників круговою гарантією. Кожен общинник мав право успадкувати сільськогосподарські угіддя, які можна було передати у спадок; землі (пасовища, сіножаті, ліси, води) перебували у спільному й нерозривному користуванні всієї громади [16, с. 75].

За відомими з XIV ст. актами слов'янська громада виконувала найважливіші господарські завдання: регулювала порядок користування землею, вирішувала суперечки з-за кордонів – кордонів наділів і розкладала повинності між общинниками, тобто визначала розмір вкладу кожного у виплати землевласнику (якщо розташовувалася біля приватних володінь – вотчин), у витратах на общинні потреби. Вирішувалися ці питання загальному сході. Сход обирав общинні влади – старосту, сотських і десятських; організовував спільні роботи, розподіляв та збирав податі, розбирав суперечки та сварки. Така форма соціальної організації виявилася напрочуд стійкою до зовнішніх впливів і дуже ефективним засобом збереження традиційного способу життя.

Розпад племінного суспільства східних слов'ян пов'язаний із виникненням, починаючи з VIII ст., протогородів (Псков, Ізборськ, Полоцьк), і торгово-ремісничих поселень на жвавих торгових шляхах (Стара Ладога, Рур біля Новгороду, Гніздово, 12 км. з сучасного Смоленська). Новим явищем стало зосередження в таких осередках ремесел (ковальство, ювелірні справи, різання кісток, гончарство тощо), власників яких можна було вважати багатими і шанованими людьми. Вони володіли дорогою зброєю і торгували. Аж до X ст. такі центри перетворюються на середньовічні міста з укріпленим дитинцем або в центрі, оточеним торгово-ремісничими постами.

Візантійський історик VI ст. Прокопій Кесарійський, посилаючись на вторгнення в імперію слов'ян-язичників, що живуть у «народництві», повідомляв про відокремлення слов'янської знаті та наявність рабів-слов'ян. Прокопій та інші літописці згадують імена таких східнослов'янських князів, як Мсамір, Гільвудій, Пирогаст, які після вступу на службу стали генералами та адміністраторами у Візантії [25, 112-115]. Крім князів, виділяються професійні воїни, про що свідчать їхні поховання IX-X ст. Вчений-географ і міністр Арабського халіфату ібн Хордадбех у своїй «Книзі шляхів і земель» (друга половина IX ст.) розповідав, як купці привозили «ар-Рус» зі слов'янської землі в Константинополь на кораблі або морем до південного узбережжя Каспійського моря, а потім каравани з цінним хутром і мечами доставляли до столиці халіфату – Багдаду. Вчений-енциклопедист початку X ст. Ібн Русте знав, що у слов'ян були міста з вправними ремісниками та жерцями-цілителями, і що слов'янський князь («глава капітули») отримував щорічну данину від своїх підданих «за власне утримання». За словами іншого арабського історика XIX ст. аль-Істахрі, на території Східно-Європейської рівнини розташовані три центри русів на чолі з «царями»: Куяба (Київ), Славія (Новгородські словени) і загадкове місто Арса (Арганія). Поява таких політичних утворень свідчить про намагання держави об'єднати східнослов'янські союзи та племінні князівства. Отже, друга половина I тисячоліття нашої ери – це час, коли внутрішній розвиток

східнослов'янських племен призвів до появи перших міст і торгівлі, що ускладнило соціальну структуру суспільства, спричинило утворення міжплемінних союзів і перших політичних центрів, які намагалися об'єднати ці племена.

Стародавні слов'яни були язичниками. У стародавніх слов'ян були святині – капища. Це були валуни або рови в землі. Більшість із них стояли просто неба, в центрі були вівтарі та масивний стовп, на якому стояв ідол. Храми влаштовували служителі язичницьких обрядів – волхви. Їх вважали знавцями таємниць природи, як посередників у спілкуванні з богами; Маги, на думку слов'ян, були наділені надприродними здібностями і здібностями.

Крім поклоніння цим провідним богам, з незначними змінами збереглася віра в богів. Як і інші народи, стародавні слов'яни вірили в життя після смерті і шанували духів предків. Протягом багатьох століть у слов'ян сформувалася система релігійних вірувань під назвою язичництво. Найпопулярнішими богами були Велес, Перун, Род [50].

У другій половині I тисячоліття слов'яни почали вважати Перуна верховним богом. Ймовірно, саме це мав на увазі візантійський історик Прокопій Кесарійський, коли писав, що анти і склавіни «вірують, що лише один бог, творець блискавок, є правителем усього світу, і якому приносять у жертву биків та всіх інших тварин. до нього».

Основу слов'янського пантеону (сукупність богів) склали праслов'яни доби бронзи. На вершині вищого, небесного світу стояли Сварог і Стрибог. Світло Сварога асоціювалося зі спокійним, ясним, привітним станом неба. Зловісний «Хрещений батько» Стрибог уособлював темну, бурхливу силу, яка могла обертати і добро, і зло.

Їхні сили вже діяли на середньому рівні між небом і землею, конкретизуючи й виконуючи певні функції батьків богів. Це був Дажбог, бог родючості, сонця і достатку, син ясного неба Сварога, і Перун, бог грому, син бога темного і хмарного неба Стрибога.

Головними героями нижнього, підземного світу були Род – володар землі і всіх живих істот і Велес – господар підземного світу. Велес вважався противником Перуна, проводником душ померлих у потойбічне життя. До богів підземного світу, ймовірно, входила Мати Сирої Землі – богиня землі, врожаю, велика мати всіх живих істот. Мокош, як її називали, ймовірно, була дружиною Сварога і матір'ю Лади [38].

Отже, як можемо бачити, слов'яни були народами, які вели активну господарську діяльність. З огляду на це, можемо сказати, що вони були господарями та аграріями, які перш за все завойовували землі для того, щоб використовувати їх під посівні площі. Уклад життя слов'ян був чітким та обмеженим, чітко вибудованим та змодельованим.

Отже, проблема генези й еволюції славістичних студій та їх ідеологічного підґрунтя в Україні завжди характеризувалась низкою дискусійних аспектів є ключовою для усього періоду становлення слов'янознавства.

Слов'янознавство у шкільному курсі історії є надзвичайно важливим в аспекті формування базових уявлень про історичну карту розселення слов'ян, ознайомлення з настінною картою етнічних земель.

Вивчення в контексті всесвітньої історії славістики має важливе значення відповідно до державних вимог до загальноосвітньої підготовки студентів з метою формування в учнів історичних та інших навичок. Щодо статусу та значення славістики на уроках історії школи, то можна сказати, що розвиток людини не лише супроводжується позитивними явищами, а й несе нові виклики, кризи, моральні проблеми, проблеми прийняття рішень. Деякі з цих проблем можна вирішити в історичному минулому, інші є новими і потребують принципово нових підходів, але, звичайно, з урахуванням уроків історії. Вивчення «сучасної історії» не тільки дає задоволення від знань, а й може дати ключі до розуміння важливих сучасних соціальних, технічних і моральних явищ, що обумовлює його важливість та необхідність.

Слов'яни були народами, які вели активну господарську діяльність. Вони були господарями та аграріями, які перш за все завойовували землі для

того, щоб використовувати їх під посівні площі. Уклад життя слов'ян був чітким та обмеженим, чітко вибудованим та змодельованим.

РОЗДІЛ 2

ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Концептуальні засади викладання історії в школі

У наш час освіта стала однією з найважливіших сфер людської діяльності. Рубіж XX-XXI ст. відзначений великими досягненнями в цій галузі, що стало основою як колосальних суспільних змін, так і безпрецедентних науково-технічних досягнень. При цьому його динамічний розвиток і зміна статусу супроводжується небувалим загостренням проблем і протиріч. Йдеться про те, що зміни, що відбуваються в сучасному світі, створюють культуру, для якої суто освіта на основі знань більше неприйнятна. Як мінімум вона втрачає свою ефективність, як максимум – стає зовсім непрактичною. З цих ознак можна зробити висновок, що нинішня освітня ситуація характеризується кризою, викликаною зіткненням двох освітніх ідеологій – парадигми «передачі знань» (традиційної), яка начебто вичерпана, та нової парадигми «виховання особистості».

Причинами кризи традиційної освітньої моделі зазвичай є «інформаційна революція», а точніше перехід від індустріального суспільства до інформаційного (постіндустріального суспільства), в якому інформація та знання функціонують як якісно нова функція. Виробництво нової інформації (так зване «конвеєрне виробництво знань») досягло таких масштабів, що її потік буквально поглинає сучасну людину. Разом з новою інформацією постійно виникають нові потреби та небувалі можливості, але вони відразу втрачають свою актуальність і сприймаються як вчорашній день. Звідси можна зробити висновок, що за таких умов традиційне

ставлення до передачі знань від учителя до учня стає неприйнятним (фактично це розмежування з усією педагогічною традицією, що сягає своїм корінням в епоху Відродження та освіта початкова ототожнюється зі знаннями). Відтак виникає необхідність переосмислення концептуальних засад викладання історії в школі є однією з найважливіших складових радикальної модернізації не лише школи, а й суспільства в цілому. Тому сучасна система передачі знань висуває на перший план розумову гнучкість, винахідливість та індивідуальний спосіб мислення.

Метою викладання історії в школі є:

1. Виховання відповідального громадянина і патріота України.
2. Розвивати у дітей кмітливість, допитливість, уяву та критичне мислення.
3. Створення історичних умов для визначення власної ідентичності, розвитку та саморозвитку молодшої людини як вільної особистості, здатної до самореалізації та участі в житті демократичного суспільства в сучасному різноманітному світі.

Як ми можемо бачити із наведеного, метою сучасної освіти є не підготовка людей до майбутньої діяльності (особливо професійної) шляхом накопичення запасу найбільш готових, систематизованих, правдивих (авторитетом науки) знань і розвитку особистості, а оволодіння засобами набуття наявних і отримання вміння генерувати нові знання. Характер фундаментальних змін, що відбуваються в системі освіти, відображено в концепції «нової парадигми освіти». Якщо мету традиційної парадигми визначали гаслом «навчання на все життя», то нова освітня парадигма є своєрідною освітньою стратегією майбутнього, гаслом якої є «навчання протягом усього життя».

Завдання історичної освіти полягають у сприянні розумінню того, як минуле допомогло формувати ідентичність, сучасну культуру, цінності та ставлення; виявленні, відборі та використанні всього спектру історичних джерел, включаючи текстові, зображальні та усні джерела історичного

середовища (включаючи музеї, архіви, історичні пам'ятки); вченню змістовно та структуровано пояснювати минуле у різних формах із відповідною термінологією; дослідженню аспектів сімейної, місцевої, регіональної та національної історії та їх зв'язку із ширшим історичним контекстом; використанню інформаційно-комп'ютерних технологій для пошуку та вивчення історичних подій і явищ, виявлення тенденцій суспільного розвитку.

Дидактичні принципи шкільних уроків історії сконцентровані навколо комплексу психолого-педагогічних підходів до загальної середньої освіти, особистісної орієнтації здобувачів освіти (особистісно-орієнтований підхід), компетентностей сучасних здобувачів освіти (компетентісний підхід), діяльності учасників навчально-виховного процесу (діяльнісний підхід) тощо.

Аналізуючи наукові та освітні джерела, ми досліджуємо принципи відбору змісту шкільної історичної освіти. Вважаємо, що до них доцільно віднести сім найголовніших принципів, які зображаємо на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Принципи відбору змісту шкільної історичної освіти

Кожен із них відрізняється своїми характерними особливостями. З метою глибшого розуміння змісту принципів відбору змісту шкільної історичної освіти, надамо їх стисло характеристику.

Принципи науковості та достовірності передбачають ознайомлення здобувачів освіти з достовірними реальними фактами та їх інтерпретаціями для формування цілісного наукового світогляду. Системність, цілісність у принциповому висвітленні дозволяє здійснити розкриття історичного процесу в цілісності, взаємозв'язку та суперечливості розвитку його природних і соціальних компонентів, внутрішнього світу людини та зовнішніх впливів та екологічних викликів. Принципи гуманізму та історичної антропології дозволяють реалізувати вивчення історії суспільства через духовну та практичну діяльність людини, розкриття цінностей, пріоритетів і традицій людських спільнот в історичному часі та просторі. Полі- та міжкультурний принципи забезпечують представлення культурного, етнічного та релігійного різноманіття в минулому та сьогоденні через діалог культур та їх взаємодії. Плюралізм розуміється як показ різних підходів до пізнання та пояснення історичного процесу, тоді як інтеграція означає організацію вивчення історії в широкому контексті суміжних суспільно-гуманітарних дисциплін школи (українська та зарубіжна література, суспільствознавство, економіка, географія, право). Світськість передбачає вивчення історії релігій та їх ролі в житті відповідних історичних спільнот, викладання певних аспектів релігієзнавства, з метою запобігання популяризації певних релігійних вчень.

Складові змісту шкільної історичної освіти ґрунтуються на п'яти основних засадах: системі наукових історичних знань, яка означає, що найважливіші історичні факти, явища, процеси, історичні зв'язки є локальними, хронологічними, причинно-наслідковими, мотиваційними; набір навичок, умінь і методів збирання, аналізу, інтерпретації та представлення історичної інформації; досвід творчої роботи із застосування історичної

інформації; набір цінностей про історичні події, персонажі, явища, процеси та теорії, які їх пояснюють.

У числі наскрізних змістовних ліній шкільної історичної освіти людина і простір, людина в суспільстві, людина і влада, людина і світ уявлень, людина в культурі. Зміст історичної освіти полягає у пріоритетності, спрямованій на історію країн і народів, у різні часи, тісно пов'язаних з історією України; «гуманізацію» (антропологізацію) історичного минулого, зосередження уваги на різноманітних проявах людського існування та буття українського народу, реалізації його економічних, політичних, соціальних і культурних досягнень, ознайомлення з різноманітними позиціями українського населення; демонстрацію поліетнічності та полікультурності шляхом демонстрації історії людських спільнот, що населяють і населяють територію України, та їх взаємодії; виважений і неупереджений розгляд дискусійних і складних питань історії України, Європи та світу; збалансоване представлення політичної, соціально-економічної та культурної історії, наукових відкриттів, ідей та мистецтва; вивчення історії демократичних ідей, етапів становлення та розвитку інституту прав людини та громадянського суспільства.

Один із стратегічних шляхів, яким сучасна шкільна освіта рухається до вирішення цих проблем інформаційного суспільства, полягає в тому, щоб приносити все більше і більше знань у середовище та робити ці знання все більш доступними та безкоштовними. Натомість пріоритетом є так званий «компетентний підхід» – менше передачі знань і фактів, а більше методів навчання, з якими потрібно працювати, методів, специфічних для цієї галузі знань. Адже історичне знання не займає автархічної позиції, воно лише входить як один із компонентів змісту освіти і не є самоціллю.

Сутність нової парадигми освіти визначають фактори, які полягають у зміщенні фокусу із засвоєння значних обсягів інформації, накопиченої в інвентарі, на оволодіння засобами безперервного здобуття нових знань і вміння самостійно вчитися, а також у оволодінні вмінням працювати з будь-

якою інформацією, з даними неоднорідними та суперечливими, для формування навичок самостійного (критичного), а не репродуктивного мислення.

На цьому тлі історична дидактика в сучасному інформаційному суспільстві оновлюється насамперед через метод історичного пізнання, що визначає поворот від «історії як предмета пізнання» до історії як «предмета мислення».

Це означає, що метою навчання історії є виховувати історичне мислення, формування якого дає змогу навчати:

- вміння оцінювати думку інших, визнавати відмінності в різних судженнях і позиціях;
- вміння точно формулювати змістовні запитання та приймати правильні та зважені рішення, відповідаючи на них;
- вміння чітко та переконливо висловлювати свою думку як усно, так і письмово;
- здатність розпізнавати дезінформацію та упередженість у судженнях та не піддаватися впливу упередженої інформації;
- критично оцінювати інформацію, аналізувати різні свідчення, документи, джерела, враховувати їх особливості, збирати інформацію.

Звідси випливає, що концептуальні засади викладання історії в школі визначаються комплексним показником рівня історичної освіти, який розуміють як історичну компетентність учнів, тобто вміння мати справу з минулим на основі знань і досвіду, набутих у процесі навчання. Компетентність утворена із елементів, які зображаємо на рис. 2.2.

Як ми бачимо, історична освіта в закладах загальної середньої освіти проводяться за допомогою предметів і курсів постійної та варіативної частини навчального плану освітньої програми закладу. Основою змісту історичної освіти є наступні принципи:

- одночасне вивчення двох суміжних предметів – історії України та всесвітньої історії;

- лінійно-хронологічна структура навчально-історичної інформації за загальноприйнятою періодизацією історії;
- проблемно-тематичний підхід до оформлення змісту освіти та відмова від принципу краєзнавства;
- багатовекторність – дослідження різних вимірів історії: соціального, економічного, етносоціального, політичного, культурного, релігійного, технічного, гендерного, просторового;
- аналіз подій і явищ з точки зору різних суб'єктів історичного процесу та різних інтерпретацій історичних подій;
- збалансованість звітності про національну, регіональну та краєзнавчу історію;

поєднання оглядових, тематичних та поглиблених досліджень.

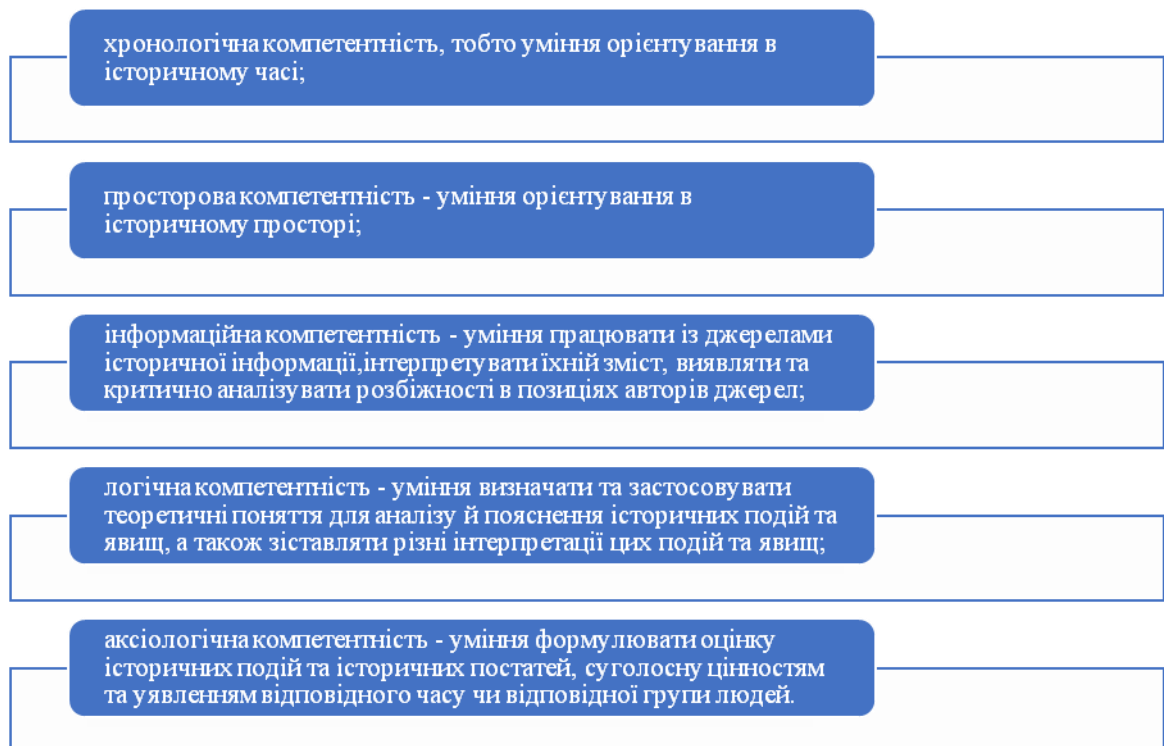

Рис. 2.2. Елементи компетенції

Основними напрямками історичної освіти продовжують залишатися:

- історія країн і народів, тісно пов'язаних з історією України різного часу;

- антропологізація історичного минулого, зосередження уваги на різних проявах людського буття;
- демонстрація поліетнічності та полікультурності через історію людських спільнот, що населяють/населяють територію та їх взаємодію;
- виважений та неупереджений розгляд дискусійних і хвилюючих питань історії України, Європи та світу;
- збалансований виклад політичної, соціально-економічної та культурної історії;
- вивчення історії демократичних ідей, етапів становлення та розвитку інституту прав людини та громадянського суспільства.

Отож, на підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що концептуальні засади викладання всесвітньої історії побудовані навколо сучасних вимог до викладання історичної освіти та відповідають чинним нормативам і програмам.

2.2. Складова слов'язнавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів

Зміст шкільних уроків історії в сучасній Україні переживає процес трансформації від моделі, яка зосереджується на механічному засвоєнні інформації з підручника, до моделі, яка передбачає менше запам'ятовування конкретних фактів, а більше навчання когнітивних і творчих навичок розуміння історичного досвіду, зокрема. Пропонується зменшити вагу навчальної розповіді шляхом докорінної зміни поліграфічного дизайну підручника. Кожна тема має бути представлена на обкладинці або у дві колонки, ліворуч – стислим, правильним і вільним від керівних суджень авторський розповідь, праворуч – інформаційний конвой розповіді автора, а саме: уривки з джерел; докладні пояснення понять; вставки-ліхтарики з більш детальною розповіддю про конкретні епізоди чи персонажі, які, на думку автора, потрібні для активізації уваги; карти та креслення-схеми; Наочний матеріал (графіка, ілюстрації, карикатури, фотографії, репродукції, схеми тощо).

Навчання історії має на меті досягнення загальної мети базової загальної освіти, а саме розвиток та соціалізацію учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світогляду, екологічного стилю мислення та поведінки, творчості, дослідницьких та життєвих навичок, розширення їх можливостей для саморозвиток і самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Випускник основної школи – патріот України, який знає її історію. Він – носій української культури, який поважає культуру інших народів, він –

грамотний носій, вільно володіє національною мовою, крім того, що володіє рідною (у разі відхилення) та однією або кількома іноземними мовами, має бажання та здатність до самоосвіти, активний та відповідальний у громадському та особистому житті, здатний до підприємницького духу та ініціативи, володіє розумінням всесвіту, дбайливо ставиться до природи, безпечно та доцільно використовує досягнення науки і техніки, виховує здоровий спосіб життя.

У навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів складова слов'язознавства визначається певною метою, зміст якої полягає у формуванні вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності та орієнтує власну поведінку на морально-етичні критерії та почуття громадянської відповідальності, вихованні через історію громадянської свідомості, яке зосереджене на патріотичному почутті приналежності до своєї країни та її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, до демократичних пріоритетів і злагоди в суспільстві; вихованні толерантності та поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити спільну мову з іншими людьми для досягнення соціально значущих цілей. Для забезпечення реалізації цієї мети необхідним є розвиток фундаментальних компонентів історичної свідомості (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Основні компоненти історичної свідомості

Програма складається з пояснення, розділеного на розділи, що містить очікувані результати педагогічної та пізнавальної діяльності учнів та зміст навчального матеріалу як основу для досягнення цих результатів. Очікувані

результати педагогічної та пізнавальної діяльності спрямовані на формування відповідних компетентностей і представлені через знання, розуміння та вміння, що відповідають знанням, семантиці та діяльним компонентам. Ціннісний компонент (через специфіку історичного матеріалу) не описується окремо за розділами, оскільки він відображається в ключових компонентах компетенції та оновлюється завдяки знанням, розумінню та навичкам у всіх розділах.

Характеризуючи зміст розділів, які віддзеркалюють історичні події, що відбувались у слов'янських країнах, бачимо, що рекомендований порядок роботи з тем з всесвітньої історії за розділами наведено в таблиці в кінці пояснення, а також у роз'ясненнях програми для кожного конкретного класу. Програмовий матеріал 7 класу, який стосується вивчення минулого слов'янських країн включає вивчення розділу «Повторення. Вступ», розділу 5 на тему «Країни Центральної та Східної Європи в X–XV ст.», 8 класу – розділ 3 на тему «Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.», 9 класу – розділ 5 на тему «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII – початок XX ст.)».

Відповідно до структури навчальної програми вивчення матеріалів із розділу 5 на тему «Країни Центральної та Східної Європи в X–XV ст.» у 7 класі передбачає результати навчально-пізнавальної діяльності, які полягають у знанні: хронології подій, які відбувались, територіальних обрисів держав; розумінні: наслідків панування монголів (Золотої Орди) для суспільств Східної Європи; ролі монастирських лицарських орденів (германських, лівонських та мечоносців) у християнізації Східної Європи; значення Грюнвальдської битви для народів Східної Європи; окремих історичних термінів та понять; умінні: розташувати в хронологічній послідовності відомості про виникнення королівств, імперій, республік, князівств; показати на карті території королівств, імперій, республік, князівств, межі кордонів війн та протистоянь, ареали поширення інших історичних подій, напрямків завоювань; охарактеризувати внутрішню та

зовнішню політику правителів Східної Європи; закріпити ідею взаємодії та зіткнення культурних традицій у Центральній та Східній Європі.

У контексті практичної та творчої роботи передбачається виконання з боку здобувачів освіти завдань, які сконцентровані навколо створення хронологічних таблиць щодо виникнення королівств, імперій, республік, князівств; позначення на контурній карті королівств, імперій, республік, князівств, місць битв, території воєн, напрямків завоювань; розкриття прояви культурних традицій у пам'ятках культури народів Центральної та Східної Європи.

Відповідно до структури навчальної програми вивчення матеріалів із розділу 3 на тему «Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.» у 8 класі передбачає результати навчально-пізнавальної діяльності, які полягають у знанні: хронологічних меж історичних подій, які вивчаються у межах цього розділу, дат укладення уній, едиктів, договорів; розумінні: основних історичних понять в межах теми, передумов утвердження абсолютизму в країнах Європи, ролі міських патриціїв і знаті в управлінні містами-республіками, роль аристократії (магнатів) в управлінні Річчю Посполитою, історичного значення національно-визвольної війни та революцій; умінні: розташовувати відомості про процеси централізації влади та утворення національних держав у Західній Європі у XVI-XVII ст. століття в хронологічному порядку; простежувати (на карті) виникнення національних держав у Західній Європі; характеризувати політичний устрій західноєвропейських країн; підтверджувати власні судження про правителів і державних діячів європейських країн XVI-XVIII ст.; визначати причини та наслідки: уній, релігійних воєн, національно-визвольних воєн, революцій.

У контексті практичної та творчої роботи передбачається виконання з боку здобувачів освіти завдань, які сконцентровані навколо створення хронологічних таблиць щодо реформацій, утворення Речі Посполитої, Тридцятилітньої війни, національно-визвольних воєн, революцій тощо; позначення на контурній карті ареалів поширення католицизму,

протестантизму та православ'я, території абсолютних монархій і республік, що існували в XVI-XVIII ст.; створення та презентації історичного портрета монархів XVI-XVIII ст.

Відповідно до структури навчальної програми вивчення матеріалів із розділу 5 на тему «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII – початок XX ст.)» у 9 класі передбачає результати навчально-пізнавальної діяльності, які полягають у знанні: важливих для сучасних науково-технічних винаходів «довгого» XIX століття, найвідоміших пам'яток права XVIII-XIX ст., головних наукових та культурних центрів Європи; розумінні: тенденцій розвитку культури, основних художніх стилів, змін в житті та світогляді людей протягом «довгого» XIX ст., основних понять в межах теми; умінні: характеризувати досягнення науки і техніки, духовної культури у провідних країнах, зміни у світогляді та побуті; виявляти прояви взаємодії культур народів Європи.

У контексті практичної та творчої роботи передбачається виконання з боку здобувачів освіти завдань, які сконцентровані навколо підготовки презентаційних матеріалів, збирання та складання в таблицях переліку фактів, які свідчать про зародження в XIX ст. масової культури / масового виробництва.

Отже, як можемо бачити, складова слов'янознавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів складає частину навчального матеріалу та вивчається у історичному розрізі вивчення особливостей подій, фактів.

2.3. Аналіз вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі

Для проведення аналізу минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі, нами взято перелік підручників та досліджено матеріали, які містяться на його сторінках у формі згадок про слов'янські європейські країни. Відтак, для нашого дослідження ми сформулювали таку джерельну базу навчальних посібників, які пройшли конкурсний відбір, відповідно Наказів МОН “Про надання грифа” Рекомендовано Міністерством освіти і науки України” підручникам для 7, 8, 9 класів закладів загальної середньої освіти та використовуються у українських школах. Наразі навчання в українських школах проводиться за такими підручниками, які відповідають чинним вимогам Міністерства освіти та науки України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Перелік підручників із всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів

Автор	Назва підручника	Клас	Рівень
Васильків І.Д., Островський В.В., Басюк О.Я., Паршин І.Л., Костікова М.І. [2]	«Всесвітня історія»	9	Стандарт
Щупак І.Я., Бурлака О.В., Власова Н.С., Піскарьова І.О., Посунько А.Л., Секиринський Д.О. [19]	«Всесвітня історія»	9	Стандарт
Гісем О.В.,	«Всесвітня	9	Стандарт

Мартинюк О.О. [7]	історія»		
Гісем О.В., Гісем О.О., Мартинюк О.О. [6]	«Всесвітня історія»	9	Профільне вивчення
Щупак І.Я., Бурлака О.В., Власова Н.С., Піскарьова І.О., Секиринський Д.О. [20]	«Всесвітня історія»	8	Стандарт
Васильків І.Д., Островський В.В., Басюк О.Я., Паршин І.Л., Костікова М.І. [3]	«Всесвітня історія»	8	Стандарт
Ладиченко Т.В., Лукач І.Б., Подаляк Н.Г. [13]	«Всесвітня історія»	8	Стандарт
Гісем О.В., Мартинюк О.О. [9]	«Всесвітня історія»	8	Профільний рівень
Гісем О.В., Гісем О.О., Мартинюк О.О. [6]	«Всесвітня історія»	8	Поглиблене вивчення
Щупак І.Я., Бурлака О.В., Піскарьова І.О. [21]	«Всесвітня історія»	7	Стандарт
Гісем О.В., Мартинюк О.О. [5]	«Всесвітня історія»	7	Стандарт
Васильків І.Д., Островський В.В., Паршин І.Л., Букавин І.Я. [4]	«Всесвітня історія»	7	Стандарт
Пометун О.І., Малієнко Ю.Б.	«Всесвітня історія»	7	Стандарт

Складено автором на основі джерела: [2-9; 13; 18-21].

Для проведення аналізу нами було обрано підручник із всесвітньої історії для 7 класу (автор: О. В. Гісем, О. О. Мартинюк) [5], для 8 класу (автор: О. В. Гісем, О. О. Гісем, О. О. Мартинюк) [7], для 9 класу (автор: О. В. Гісем, О. О. Мартинюк) [9].

Перейдемо до аналізу матеріалу за підручником О.В. Гісема для 7 класу. Як ми бачимо із перших сторінок, у 7 класі предмет «Всесвітня

історія» намагається познайомити здобувачів освіти з перебігом подій, тенденціями та закономірностями історії в усьому світі. Аналізуючи сторінки підручників зважаємо а те, що суттєвим недоліком є значно обмежений матеріал про слов'ян у курсі сьомого класу.

Аналізуючи наповненість підручника О. Гісем «Всесвітня історія» дослідженнями та історичними відомостями, які відносяться до славістичних, ми бачимо, що зміст §1, який спрямований на повторення та вступ до нового курсу. Тут згадується про те, що за збігом обставин, варварами у сприйнятті римлян були переважно племена, що проживали в Європі: кельти, германці, слов'яни. Спостерігаємо і згадку про те, що в результаті широкомасштабного розселення слов'ян на території сучасної України виникло сім східнослов'янських племінних союзів – деревляни, поляни, уличі, тиверці, сіверяни, волиняни (дуліби) та білі хорвати. Автор підручника звертає увагу на те, що саме після цих подій у світовій історії почалася нова ера.

Зустрічаємо скупі згадки про слов'янські народи і у першому розділі підручника «Перші середньовічні держави» (§2). Тут, у контексті розповіді про перші середньовічні держави згадується про сусідство держави Карла Великого із різними територіальними «сусідами» та вказується, що «на сході жили авари та слов'яни» [5, с. 11]. Тут же говориться, що Карл Великий воював проти слов'янських племен, а згодом уклав із ними союз проти аварів і розпочав війну з Аварським каганатом [5, с. 11].

Про Македонську династію у стислому обсязі говориться у п. 3 «Доба правління Македонської династії», де висвітлюються основні події цього часу та її основні характеристики. Згадки про Македонію трапляються і у інформаційних блоках, у які виноситься додаткова інформація [5, с. 16-17].

Наступну згадку про слов'ян ми зустрічаємо у §3 «Візантійська імперія», де розповідається про створення проповідниками Кирилом та Мефодієм слов'янської абетки (вони ж, згодом, переклали Біблію церковнослов'янською мовою, що сприяло поширенню християнства серед слов'ян) [5, с. 17]. Зустрічаємо на сторінках підручника інформаційні блоки-

уточнення, які дають цікаву інформацію. У такому блоці на ст. 17 бачимо висловлювання щодо панування Македонської династії у Візантії, під час якого відбулося формування східних слов'ян Русі-України [5, с. 17].

У контексті аналізу культури Візантії згадується, що Візантія справила великий вплив на розвиток сусідніх народів, особливо південних і східних слов'ян [5, с. 19]. Також стосовно даної тематики спостерігається згадка про факти, що стосуються прийняття Руссю-Україною християнства. Саме з того часу візантійська культура почала поширюватися серед східних слов'ян: з'являлися книжки, перекладені з грецької мови церковно-слов'янською.

Спостерігаємо у §4 «Арабський халіфат» на ст. 26, де згадується про значення для сучасних слов'ян життя та діяльності арабських мандрівників Ібн Фадлана, Аль-Масуді, Ібн Русте, залишили унікальні описи життя східних слов'ян у IX-X ст. В інформаційному блоці також згадуються східнослов'янські племена княжіння Куявія (Куябія, Куджаба), Артанія та Славія, у яких за згадками арабських і перських географів Аль-Бахрі, Аль-Істахрі та Ібн Хаукаль, розвивалась торгівля зі східнослов'янськими країнами через Хозарський каганат і Волзьку Болгарію [5, с. 26].

Далі про слов'ян згадується у розділі 3 на тему «Європейське суспільство й держави в X-XV ст.». У історичних хроніках про Скандинавію мимохідь згадується про те, що східні слов'яни жили на землях за Західною Двіною, куди прокладали свої шляхи вікінги, іменовані слов'янами – варяги [5, с. 47].

У §11, де одним із питань висвітлення є станово-представницька монархія згадується про станово-представницькі організації у Литві, Польщі й Чехії – сейми, які були органами влади в цих країнах [5, с. 59].

Більш красномовно слов'яни описуються у §14 «Німеччина» розділу 3 на тему «Європейське суспільство й держави в X-XV ст.». У пункті про німецький «наступ на Схід» говориться, що в описаний за хронологічними межами час, у межиріччі Ельби та Одера й на узбережжі Балтійського моря свою незалежність ще зберігали західно-слов'янські племена. Вказується, що

у X ст. землі полабських і поморських слов'ян намагалися завоювати Генріх I та Оттон I. Оскільки в середині XII ст. церква й німецькі князі знову спрямовували свої погляди на Схід, переслідуючи бажання захопити землі слов'ян у 1147 року [5, с. 77]. Чимало тут говориться і про значення та місце слов'янської держави – Польщі [5, с. 77-78].

У § 19-20 розділу 5 «Країни Центральної та Східної Європи в X-XV ст.» більш розгалужено розповідається слов'янські народи та поселення. Перш за все описується перші держави західних слов'ян. Характеризується їх значення у загибелі Римської імперії та формуванні нової середньовічної європейської цивілізації. Зміст параграфу розповідає нам про Велике розселення слов'ян, яке відбулося у V-VII століттях (цьому передувало скромне поселення слов'янських народів між річками Вісла та Дніпро). Після цього слов'янські племена опанували значні території Східної Європи. Також згадується про князівство Само – найдавнішу державу, утворену західними слов'янами та розташовану на землях сучасної Чехії та Моравії (проіснувала 35 років та розпалась в 658 р.) [5, с. 103]. Тут спостерігаємо невелике доповнення до наведеного матеріалу у вигляді фото пам'ятника князю Святополку в Братиславі, створеного скульптором Я. Куліхом. Цікавим доповненням до параграфу є візуальне зображення сучасних слов'янських народів у вигляді SmartArt об'єкта, яке дозволяє нам зрозуміти приналежність тих чи інших народів до західних, південних та східних слов'ян. У контексті огляду діяльності слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія згадується про поширення слов'янської писемності, яку учнів братів рознесли спочатку Болгарією, згодом – вони потрапили до Русі-України.

Розповідається у § 19-20 і про Чеське королівство, яке, виникнувши у IX – початку X століття об'єднало в союз сусідні із чеськими князівствами слов'янські племена [5, с. 104]. Слідуючи за історичною хронологією, бачимо, що після 1419 році в результаті руху гуситів почалася війна, яка стала релігійною боротьбою католицької церкви проти гуситського реформаційного руху та боротьбою німців проти слов'ян [5, с. 105].

Перегортаючи сторінку знову спостерігаємо згадку про слов'янське населення, яке близько 896 р. в результаті переселення з причорноморських степів на Середній Дунай племен угрів було підкорене. В історії Угорщини ця подія отримала назву «віднайденням батьківщини», а згодом було започатковано королівську династію Угорщини [5, с. 107]. Важливим історичним фактом є дипломатичні відносини між Чехією та Польщею, які знаменують укладення в 1335 р. у Вишеграді військового й торговельного союзу між ними. Цей союз, у свою чергу, посприяв розвитку Угорщини в найближчі два століття. Висвітлюється і доля Сербії, Боснії, частини Болгарії, Угорщини, які страждали від спроб поширити на них свою владу з боку сина Карла – Лайоша I Великого [5, с. 108].

Стисло та в контексті основних історичних подій у § 19-20 описується Польське королівство, яке є західно-слов'янською державою, утвореною із союзів племен, що розселилися в басейні Вісли: куювами, мазуритами, полянами, слензанами та ін. союзами племен [5, с. 109-110]. Зважаємо на те, що історичні віхи польського князівства описуються у обсязі, що не перевищує і 1 сторінки та вважаємо, що ці історичні події, які тісто стосуються слов'ян можна було окреслити ширше.

Далі, історичні події відображають становлення князівства Литовського. Тут говориться про його панівне становище над захопленими білоруськими й частиною українських земель, які потім, князь Ольгерд заповів найстаршому сину від другої дружини Ягайлу [5, с. 110-111].

Спостерігаємо згадку про слов'янські та балтійські племена у ході історичного опису духовно-рицарських орденів Балтії, де згадується про перетворення християнізації на винищення місцевих слов'янських і балтських племен та заселення цих земель німецькими селянами та міщанами [5, с. 112].

Отже, за підсумком аналізу § 19-20, ми бачимо, що у даних двох параграфах кількість згадок про слов'янські племена є досить частою та

щільною, а також перевищує кількість згадок про слов'ян від початку підручника в попередніх параграфах, які нами аналізувались (§1-4, 14).

Згадується про переселення слов'янських народів у §21. Тут описується Володимиро-Суздальське князівство та вказується, що на межі IX-X ст. угро-фінські племена стали не єдиними народами, які тут проживали, їх доповнили слов'янські народи [5, с. 114].

Монгольська навала та золотоординське ярмо позначились на житті та майбутньому Польщі, Угорщини, потім Чехії, на зворотному шляху розгромивши Сербію, Болгарію. Варто відзначити, що такого удару не витримали і землі Русі-України та в результаті військового походу Батия – розорились [5, с. 116].

У наступному, §22, який описує утворення Османської імперії чітко вказується на «Законник» Стефана Душана, який став однією з найвизначніших пам'яток слов'янського права. Проте, ця інформація виноситься у склад інформаційної довідки на полях підручника, складаючи невеликий відсоток основного тексту параграфа [5, с. 121]. Про повне панування з боку Мехмеда II над православними державами, до числа яких потрапила і Сербія описується в контексті характеристики долі країн Центральної та Східної Європи в X-XV ст. [5, с. 122].

Отже, як можемо бачити, за підсумками аналізу підручника із всесвітньої історії (автор: Гісем О.), про слов'ян згадується та описується їх значення, місце, роль у історичних подіях різних періодів у вступі, розділі 1, де описуються перші середньовічні держави, розділі 2, який ілюструє середньовічний світ Західної Європи, розділі 3 про європейське суспільство та держави X-XV ст., розділі 5 щодо країн Центральної та Східної Європи X-XV ст. Варто відзначити, що останній найбільш широко ілюструє приналежність та місце слов'ян до історичних подій, які відбувались у той час. Під час аналізу спостерігаємо включень матеріалу про слов'ян у інформаційні довідки, які виносяться на поля підручника. Вважаємо, що кількість та якість ілюстративного матеріалу на сторінках підручника є

достатньою, але, на нашу думку, потребує доопрацювання, трансформації та удосконалення.

Зосередимось на аналізі підручника із всесвітньої історії для 8 класу (автор: Гісем О.В). Аналізуючи сторінки підручника, із перших розворотів книги ми не спостерігаємо згадок про слов'ян. Дещо більш, проте досить скупо нам дає уявлення про Європу та її народи в контексті Великих географічних відкриттів §2. Тільки на 15 сторінці, у інформаційні довідці зазначається, що для тогочасної Європи величезне значення для її знайомства із східнослов'янським світом мала латиномовна праця польського історика й географа Матвія Меховського «Трактат про дві Сарматії», видана в 1517 р. [8, с.15].

Далі слов'янські землі згадуються у §8 «Культура епохи Бароко. Народження нової європейської науки». Тут у інформаційному блоці розповідається про поширення та розвиток культури бароко на слов'янських східних землях та зазначається, що найбільшого ступеня розвитку вона досягла саме на території України у другій половині XVII ст. У ці часи належна до православного східнослов'янського світу українська культура дедалі більше пов'язувалась з польською та західноєвропейською культурою [8, с.40].

Красномовно описується минуле слов'янської країни – Польщі у межах § 14 «Річ Посполита». На висвітлення цієї теми відводиться 4 сторінки підручника [8, с.74-78]. Текстовий матеріал доповнюється картою Речі Посполитою у XVI-XVII ст., додатковими запитаннями, інформаційними довідками на полях підручника, зображеннями основних персоналій того часу і картинами головних подій.

Спостерігаємо згадки про відчайдушну боротьбу слов'янських племен, які відстоювали свої права та свободи у § 16 «Османська імперія» 4 розділу підручника «Османська імперія. Держави Східної Європи в XVII-XVIII ст.». У пунктів 4, на який відведено лише третину сторінки, висвітлюються основи боротьби народів проти османських завоювань та вказується, що в ході цих

подій, у 1564-1565 рр. мало місце перше повстання слов'ян проти османського панування – Прилепське повстання, а у 1598 р. Болгарію охопило Тирновське повстання тощо [8, с.86]. Ми вважаємо, що ці події мають право на розширення слов'янознавчої картини у розрізі місця слов'янського народу в протистоянні Османській імперії.

Згадується про окремі віхи минулого такої слов'янської країни як Польща на 89 сторінці §17, де описується контроль над торговельними шляхами з боку Московської держави та участь у Лівонійській війні, яка й призвела до поразки Московської держави [8, с.89].

Розповідається про територіальні «суперечки» між Московською державою і Польщею й в контексті розгляду підпункту щодо відносин Московської держави та України. Цей факт не залишився для України безслідним, адже війна принесла за собою наслідки, які полягали в поділі території України між Річчю Посполитою та Московською державою [8, с.93].

Коротко згадується про загарбання Московською державою території такої слов'янської держави, як Білорусія, що відбувалось у 1654 р. під час внутрішнього конфлікту в Речі Посполитій, до якої, безпосередньо, і долучилась Московська держава [8, с.99]. У цьому ж, §19 розповідається про «Шведський потоп», події якого безпосередньо стосувались Польщі, війну зі Швецією, угоди з Прусією [8, с.100-103]. Загалом зміст параграфа є строкатим та висвітлює чимало аспектів історичного шляху Речі Посполитої, а згодом слов'янської держави – Польщі, у минулому.

Відлуння згадок про слов'янські народи та слов'янські держави вбачаємо у тексті §21 «Освічений абсолютизм». Тут, описуючи володіння австрійських Габсбургів та реформи Марії-Терезії та Йосифа II, згадується про Чехію та Словаччину, які входять до складу групи слов'янських країн, та зазнали панівних впливів влади австрійських Габсбургів, а також згадується про хорватський народ [8, с.113].

У ході огляду історичних віх розвитку російської імперії у XVIII ст. коротко згадується про дві слов'янські держави – Білорусь та Україну, які за часів правління Катерини II завдяки майже безперервним війнам і дипломатичним домовленостям було приєднано до Росії [8, с.117].

На цьому згадки про слов'янські держави в підручнику та слов'ян зокрема вичерпано. На підставі проведеного нами аналізу, у порівнянні із курсом всесвітньої історії за 7 клас, ми спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості згадок про слов'ян та їх державні утворення, минуле слов'янських держав. Вважаємо, що хоч і текст викладений лаконічно та стисло, він є дещо бідним та образні факти, які б пробудили у здобувача освіти інтерес прочитати цей текст та зрозуміти, запам'ятати – захопитись ним, а не лише автоматично пропустити через свою свідомість.

Перейдемо до аналізу підручника із всесвітньої історії для 9 класу (автор: Гісем О.В). Аналізуючи сторінки підручника, першу згадку про слов'янські народи в минулому ми спостерігаємо на 8 сторінці, де розповідаючись про Австрійську імперію, бігло згадується про слов'янські народи, що населяли державу [9, с.8]. Далі у §10 «Австрійська та Російська імперії» вказується, що слов'янські народи у Австрійській імперії, в порівнянні із чисельністю австрійських німців становили у понад 3 рази більше - 18 млн. [9, с.75]. У тому ж параграфі у 3 пункті «Національне відродження слов'янських народів Австрійської імперії» красномовно розповідається про факти, які ілюструють про відродження народів слов'янського походження у хронології та персоналіях [9, с.77]. Продовжується мова про слов'янський народ та слов'янські держави у 6 пункті §10 про суспільний рух у 30-40-х рр. XIX ст. в Російській імперії, зокрема окреслюються основні аспекти слов'янофільства [9, с.81].

У §11, де висвітлюються революційні події 1848-1849 рр., згадуються ареали поширення революційних виступів 15-26 травня 1848 року, які охопили території таких територій, як Чехія, Галичина, Буковина, Закарпаття, Словаччина, Воєводина, Хорватія, що на ті часи перебували у

складі імперії. Також висвітлюються інші революційні факти цього періоду, які відбувались за участю слов'янських держав або охоплювали їх землі [9, с.87].

Окремої уваги з боку автора підручника заслуговує висвітлення революційних подій у Угорщині [9, с.88].

Розвиток промисловості на території Польщі та українських землях швидкими темпами відбувається у 90-ті роки. Згадку про цей факт спостерігаємо у §21. Про визнання Сербії, Чорногорії описується у §21 [9, с.169].

Спостерігаємо згадки про слов'янські народи і на сторінка 176-178 сторінках, де у межах теми, що стосується Австро-Угорщини, російсько-турецької війни 1877-1878 рр., процесу утворення нових незалежних держав на Балканах, висвітлюється національний склад Австро-Угорщини, основу народів якої склали саме слов'яни: чехи та словаки (по 16,5 %), серби й хорвати (по 16,5 %), поляки (10 %), українці (8%), словенці. Характеризуються історичні події, що відбувались у тогочасній Чехії. У наступному пункті 2, ми бачимо основні події, що відображають зміст російсько-турецької війни, зокрема: Туреччина, підбурювана Англією, відхилила пропозицію Росії про мирне врегулювання конфлікту зі слов'янськими народами, що спричинило розгортання військових дій в тому числі і у Болгарії [9, с.176-178]. Згадується і про повстання в Боснії та Герцеговині, яке стало передумовою балканської (східної) кризи [9, с.178]. Про поділ території слов'янської держави – Болгарії, про територіальні здобутки Чорногорії та Сербії, які скоротились, ідеться у межах того ж параграфа [9, с.179]. Висвітленню піддаються і процеси отримання автономії Боснією та Герцеговиною, її окупацію Австро-Угорщиною, претензійні процеси зі сторони Австро-Угорщини, боснійську кризу [9, с.179-186]. Далі спостерігаємо історичний факт, що стосується проголошення незалежності Сербії, Болгарії та Румунії, яке все-таки не розв'язало проблеми Балкан [9, с.180]. Тут же більш конкретизовано говориться про місце Сербії та Болгарії,

Чорногорії у процесах щодо створення нових Балканських держав. Красномовно висвітлюються у цьому контексті історичні події та віхи слов'янської держави – Болгарії [9, с.181-185]. Тісно пов'язані із цими процесами і події, що розгортаються в Македонії та, які отримують право на висвітлення на сторінках підручника з всесвітньої історії для 9 класу. В межах §21 ми спостерігаємо картографічні зображення, які ілюструють та дозволяють візуально сприйняти межі поширення земель держав, у тому числі й окремих слов'янських.

Немало говориться про літературу та мистецтво, які ширились з-під пера слов'янських митців, письменників, прозаїків, поетів. Говориться про польських представників революційного романтизму Адама Міцкевича і Юліуша Словацького [9, с.235]. також характеризується і музичне мистецтво, яке під впливом ідей романтизму на поч. ХІХ ст. активно розвивалось. Як результат цього розвитку виникали музичні школи, в тому числі й слов'янські: польська (Фредерік Шопен – мазурки й полонези), чеська (Бедржих Сметана, Антонін Дворжак – «Слов'янські танці»), угорська (Ференц Ліст – «Угорська рапсодія»). Принагідно згадуємо, що Елементи музики слов'янських народів, у тому числі українського, увібрала творчість польського композитора й піаніста Фредеріка Шопена [9, с.243-244].

Отже, здійснений нами аналіз показує, що у програмі вивчення всесвітньої історії у 9 класі досить поширено описуються події, які прямо чи опосередковано стосуються минулого слов'янських держав, що дозволяє нам побудувати цілісну картину та встановити взаємозв'язки між попередніми двома роками вивчення всесвітньої історії.

Таким чином, концептуальні засади викладання історії в школі сконцентровані навколо мети, завдань та принципів викладання, які визначаються нормативами, рекомендаціями, програмами. Вони вирізняються стратегічністю у відповідності до сучасної шкільної освіти. Історична дидактика в сучасному інформаційному суспільстві оновлюється насамперед через метод історичного пізнання, а сутність нової парадигми

освіти визначається факторами, які полягають у зміщенні фокусу із засвоєння значних обсягів інформації.

Зміст шкільних уроків історії в сучасній Україні переживає процес трансформації. Навчання історії має на меті досягнення загальної мети базової загальної освіти. У навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів складова слов'язнавства визначається певною метою, зміст якої полягає у формуванні вільної особистості. Складова слов'язнавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів складає частину навчального матеріалу та вивчається у історичному розрізі вивчення особливостей подій, фактів.

Для проведення аналізу минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі, нами взято перелік підручників та досліджено матеріали, які містяться на його сторінках у формі згадок про слов'янські європейські країни. На основі ЗУ сформовано перелік підручників із всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів. Для проведення аналізу нами було обрано підручник із всесвітньої історії для 7 класу, для 8 класу, для 9 класу автора О. В. Гісем. Здійснено аналіз матеріалу підручників, з огляду на що сформульовано власні висновки. Як можемо бачити, за підсумками аналізу підручника із всесвітньої історії (автор: Гісем О.), про слов'ян згадується та описується їх значення, місце, роль у історичних подіях різних періодів у вступі, розділі 1, де описуються перші середньовічні держави, розділі 2, який ілюструє середньовічний світ Західної Європи, розділі 3 про європейське суспільство та держави X-XV ст., розділі 5 щодо країн Центральної та Східної Європи X-XV ст. Варто відзначити, що останній найбільш широко ілюструє приналежність та місце слов'ян до історичних подій, які відбувались у той час. Під час аналізу спостерігаємо включень матеріалу про слов'ян у інформаційні довідки, які виносяться на поля підручника. Вважаємо, що кількість та якість ілюстративного матеріалу на сторінках підручника є достатньою, але, на нашу думку, потребує доопрацювання, трансформації та удосконалення. Згадки про слов'янські

держави та слов'ян в підручнику із всесвітньої історії для 8 класу не настільки численні. На підставі проведеного нами аналізу, у порівнянні із курсом всесвітньої історії за 7 клас, ми спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості згадок про слов'ян та їх державні утворення, минуле слов'янських держав. Вважаємо, що хоч і текст викладений лаконічно та стисло, він є дещо бідним та образні факти, які б пробудили у здобувача освіти інтерес прочитати цей текст та зрозуміти, запам'ятати – захопитись ним, а не лише автоматично пропустити через свою свідомість. Як можемо бачити, із підручника з всесвітньої історії для 9 класу, здійснений нами аналіз показує, що у програмі вивчення всесвітньої історії у 9 класі досить поширено описуються події, які прямо чи опосередковано стосуються минулого слов'янських держав, що дозволяє нам побудувати цілісну картину та встановити взаємозв'язки між попередніми двома роками вивчення всесвітньої історії.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 7, 8, 9 КЛАСІ

3.1. Проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі

Проблеми вивчення історії у школі викликають бурхливе обговорення у засобах масової інформації та в Інтернеті. Часто доводиться чути негативні, критичні висловлювання щодо цієї теми. Актуальність наукового діалогу обумовлена вимогами сучасного суспільства до якості історичної освіти, зростаючим суспільним інтересом до подій всесвітньої історії, розвитком вітчизняної та світової історичної науки, накопиченням нових історичних знань; пошуком інноваційних способів вирішення завдань виховання громадянськості та патріотизму, розвитку пізнавальних та соціально-значущих компетентностей здобувачів освіти.

Основна мета уроків історії в школі – розвиток особистості учня на основі знання минулого та вміння орієнтуватися на основні досягнення світової культури. Особистісний розвиток передбачає, перш за все, формування творчого мислення, вміння критично аналізувати минуле і сьогодення та здійснювати власні висновки на основі самостійного вивчення історичних джерел, у тому числі вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії в 7, 8, 9 класах [22].

Історія має поставити перед здобувачем освіти проблеми морального вибору та чесно продемонструвати складність і неоднозначність моральної оцінки історичних подій. Проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі мають полягати в тому, що

здебільшого учні пасивно запам'ятовують факти, тоді як вони в більшій мірі мають самостійно орієнтуватися в масі історичної інформації, знаходити причинно-наслідкові зв'язки між історичними явищами, відокремлювати істотне в історичному процесі від другорядного.

Вважаємо, що ще однією проблемною ланкою вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у курсі основної школи є нехтування історизмом, тобто здатністю розуміти і оцінювати події минулого в їх відносинах, усвідомлювати унікальність кожного окремого історичного моменту, постійну мінливість світу і суспільства в їх цілості, процес виникнення, розвитку і зникнення суспільних явищ.

Вважаємо, що важливою метою навчання історії є сприяння соціалізації людини в зрілому віці, тобто її самовизначення як особистості, розуміння його місця в суспільстві, його історичних коренів. Тому, у даному випадку вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії є досить важливим компонентом формування особистості. З огляду на це виникає необхідність подолання такої проблеми навчання, як неповноцінно сформований образ ціннісної орієнтації учня, яка попереджається шляхом вирішення моральних та етичних проблем [18].

Головне проблемне завдання сучасної історичної освіти, яке не залежить від теми, що вивчається, а проходить наскрізною лінією через увесь цикл історії полягає у необхідності реалізації змісту мети історичної освіти. В цьому відношенні вважаємо, що орієнтація в першу чергу має бути спрямована на загальнолюдські цінності, виховання гуманізму.

Головне завдання історії – виховати громадянина України, активного, здатного до соціальної творчості, принципів у захисті своїх позицій, здатного брати участь у демократичному самоврядуванні, патріота вітчизняної культури, який відчуває відповідальність за долі країни і людської цивілізації. Справжній патріотизм немислимий без знайомства з історією минулого слов'янських країн, різних народів, їх культурою, розуміння

постійного характеру взаємодії і взаємозбагачення різних культур в їх тісних відносинах.

На нашу думку, основна проблема вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі полягає в тому, що сьогодні вивчення історії не дає повноцінно високого рівня знань про минуле і навички, необхідні для вивчення подій минулого. Проте ця проблема спровокована не стільки недостатністю та недосконалістю освітніх програм та навчальних планів із історії, як проблемами спрямованими на низький рівень мотивації до навчання з боку школярів. Додатково зазначаємо, що проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі полягають і у низькому рівні розуміння істинного сенсу знань про минуле окремими здобувачами освіти.

Сьогодні, в умовах демократизації суспільства, сформувалися різні школи і напрямки навчання. У той же час проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії сконцентровані і навколо методів викладання предмету, які в деякій мірі є недостатньо розвиненими. З метою подолання цього проблемного аспекту, варто звернути увагу на актуальний метод, який доцільно використовувати на уроках всесвітньої історії – метод активного пошуку [22]. Це обов'язково передбачає спільну та постійну роботу із опрацювання та осмислення програми з додатковим історичним матеріалом, як вчителем, так і учнями. Особливо з урахуванням нинішньої політичної та економічної ситуації. Учитель повинен познайомити дітей зі світом історії, яким він постає в висвітленні сучасної науки, і в той же час показати, що історія жива і на сьогоднішній день, складаючи основу сучасної цивілізації. Сприяти цьому мають програма, підручник, хрестоматія, художня література, ЗМІ, електронні посібники, інтернет-ресурси, які повинні орієнтуватися на те, щоб дати здобувачам освіти можливість оволодіти певним обсягом знань з історії минулого слов'янських країн і пробудити в них бажання шукати відповіді на найважливіші для людини і

суспільства питання. Основна увага в цьому процесі приділяється гуманітарним пошукам, в яких знання історії відіграє провідну роль.

На нашу думку, сьогодні процес викладання історії відрізняється деякою бідністю у системному висвітленні минулого слов'янських країн в контексті єдиного світу. Це викликає труднощі у цілісному сприйнятті історичних фактів, що відбивається на формуванні у молодого покоління сучасного історичного мислення, адже окремі факти можуть забуватися. Проте, якщо особистість творчо та аналітично сприймає історію, то цей тип сприйняття залишається її основною формувальною рисою.

Ще одним проблемним аспектом вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі є необхідність поглиблення змісту матеріалу, прискорення й урізноманітнення пошукової роботи, який можна подолати шляхом використання нових інформаційних технологій. Має місце і потреба у посиленні впливу на формування практичних умінь і навичок учнів в освоєнні історичного матеріалу як результату вивчення минулого слов'янських країн шляхом застосування нетрадиційних методик навчання. Таким чином можна підвищити глибшу зацікавленість у вивченні минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.

Додатково згадуємо про проблеми, пов'язані із розподілом матеріалу, подій у шкільній програмі історії. Часто учень забуває про те, що він дізнався на попередніх уроках, ще до того, як дізнається, до яких результатів призведе причинно-наслідковий зв'язок. Якщо матеріал всієї теми просто передається через розповідь, лекцію в кілька уроків, то це збиває учня з правильного напрямку, в його голові утворюється «каша» з безлічі підтем. Але ті ж події і факти, розташовані в єдиному ланцюжку, краще сприймаються учнем, що призводить до нового якісного результату вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії [22]. Відтак, весь погляд на історичну подію, являє собою, так званий, єдиний ланцюжок: «причина – події – наслідки, виділення вузлових проблем і подій – головне».

Вважаємо, що під час вивчення минулого слов'янських країн більш доцільно використовувати методику, засновану на принципах розвиваючого навчання. Ця технологія робить акцент на формуванні теоретичного мислення здобувачів освіти. Виокремимо основні ознаки теоретичного мислення, які перебувають у взаємозв'язку (рис. 3.1).

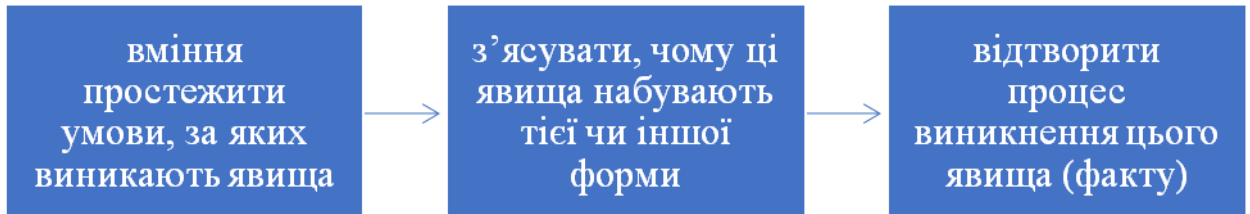

Рис. 3.1. Ланцюжок теоретичного мислення

Іншими словами, це можна зобразити за допомогою спрощеної послідовної моделі, як на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Спрощений ланцюжок теоретичного мислення

Особливістю цього історичного мислення є здатність до діалогу, а теоретичні концепції можуть бути вивчені тільки в ході обговорення.

Історія як шкільний предмет викликала нелюбство серед учнів, оскільки її часто розглядали як нецікавий, упереджений збір фактів та інформації. Саме таке уявлення про предмет порушує мету викладання і вивчення предмета у школярів середньої школи, що робить саме історію одним із непопулярних предметів для вивчення. Вважаємо це однією з найважливіших проблем вивчення історії минулого слов'янських країн у сучасній педагогіці, саме тому виявлення першопричини формування такого уявлення є надзвичайно важливою проблемою.

Проблемним у підході до вивчення історії в школі є неправильний підхід до викладання предмета, неправильно підібрані методи викладання, недостатнє знання вчителя щодо змісту та багато інших факторів. Тому важливим аспектом є викладання історії, усіх її курсів та розділів відповідно до методології.

У основній школі учням викладають різноманітні предмети, які повинні допомогти та направляти їх у майбутній кар'єрі та особистому виборі. Проте більшість із них не викликають в школярів особливого захоплення, що пов'язано із тим, що більша частина матеріалу із курсу історії, зокрема, зведена до декламації дрібниць, які майже не застосовуються в повсякденному житті більшості здобувачів освіти. Такий підхід до програмного матеріалу, який висвітлюється у ході викладання вважаємо проблемним, оскільки історія для школярів має бути цікавою та захоплюючою, спонукати їх до отримання нових знань, транслювати необхідність вивчення та можливість застосування отриманих знань у майбутньому. Так, вивчення минулого слов'янських країн дає школярам можливість першочергово уявити особливості життя, соціального розвитку, культури, традицій, релігії тощо, сформувати цілісну картину життя слов'янських народів, їх перехід від одного етапу становлення до іншого, участь слов'янських народів у формуванні сучасного тла Європи.

Ще однією проблемою викладання є те, що більшість вчителів покладаються лише на підручник як основний засіб навчання. Проте, це не зовсім вірно, адже у сучасному світі існує безліч ресурсів для викладання історичних наук, що дозволяє урізноманітнити підходи та більш ефективно зацікавити учнів, мотивувати їх до навчально-пізнавальної діяльності. Тому, надзвичайно важливо використовувати ефективні навчальні матеріали, які містять завдання та види діяльності, що сприяють розвитку не лише когнітивних навичок, а й психомоторних навичок.

У параграфах про появу слов'ян, варто згадати про ймовірну прабатьківщину слов'ян на території України і Польщі, а також про те, що на

території сучасної росії слов'яни появилися лише у ІХ ст., а до того там мешкали виключно угро-фінські, балтські, тюркські та монгольські племена. У шкільних підручниках відсутня інформація про переміщення населення, крім епохи “великого переселення народів” чи “великого розселення слов'ян”. Наприклад відбувалось переселення слов'ян з Польщі на територію сучасної Росії, були великі міграції слов'ян із земель захоплених турками в Сербії, Болгарії до Чехії, України, Польщі тощо. Були і зворотні процеси. Про це також можна було б написати у шкільних підручниках.

Також у параграфах де йдеться про появу перших слов'янських держав потрібно легенду про Рюрика і варягів замінити легендами про Кия, Щека, Хорива і сестру їхню Либідь, чи легендами про Леха, Чеха і Руса. Де йдеться про заснування Києва, можна доповнити паралельно легендою про заснування Любушею Праги, а Лехом – Гнезно. Можна провести паралелі між українською казкою про Кирила Кожумяку, що вбив змія і врятував князівну, та польською легендою про Крака, який вбив Смока і врятував прекрасну Ванду.

Під час вивчення тем про Галицько-Влинську державу та інших тем пов'язаних цим періодом потрібно підкреслити, що Данило Галицький в дитинстві виховувався в Угорському королівстві і бачив взірець для управління державою – це Золота булла короля Угорщини Андрія про права угорської знаті в ті часи на створення власного сейму, і Данило Галицький намагався цей зразок реалізувати у Галицько-Волинській державі. Одночасно йому допомагав його брат Василько, який виховувався при польському королівському дворі і мав приклад функціонування польського сейму. Водночас на території росії в цей час править Олександр Невський, який виховувався при дворі хана Батия і після повернення у Суздаль та Новгород намагався там встановити при допомозі монголів власний деспотичний режим за азійськими зразками. У шкільних підручниках практично відсутній матеріал про спроби наших князів встановити свою владу в інших країнах. Наприклад спроби Данила Галицького поставити своїх синів правителями

Австрії чи Великого князівства Литовського. Дуже мало сказано про династичні зв'язки України з іншими країнами. Фактично все обмежується “тестем Європи” Ярославом Мудрим, тоді як династичні зв'язки були і раніше і пізніше, і значно пізніше...

У сучасних підручниках з всесвітньої історії варто увагу відводити не Великому князівству Московському з Іваном III, Василем III та Іваном Грозним, а наприклад – Великому князівству Литовському, Польській державі тощо. Варто згадати війни між Литвою і Москвою – наприклад описати битву під Оршею, де російські війська зазнали нищівної поразки від К. Острозького.

Пояснення про різницю між становищем церкви у Польщі, Великому князівстві Литовському, Чехії та Московській державі є дуже важливим. В Московській державі, наприклад могли митрополита задушити в княжих палатах і за це нічого не було, а в Польщі наприклад після вбивства одним із правителів архієпископа – цього правителя було позбавлено влади і вигнано з країни. Після цього в Польщі ні разу церковних ієрархів світська влада не чіпала. В росії ж митрополитів ще неодноразово вбивали, відправляли на заслання на Соловки та інші монастирі. В росії була неможлива полемічна література, яка активно розвивалася в Україні, Польщі, Великому князівстві Литовському, Чехії і навіть Болгарії.

Свою увагу також потрібно зосередитися на такому явищі як аграрна колонізація країни – в Польщі, Чехії, Великому князівстві Литовському це активне поширення поселень на німецькому праві зі значними свободами для жителів міст. Навіть поява сіл на польському праві та фільварків давала певний правовий захист селянам, на відміну від Московії де ні жителі міст, ні селяни ні навіть бояри жодних прав не мали і були лише «холопами государя». Наприклад у історії Польського королівства були приклади коли звичайні селяни вигравали судові процеси у поміщиків, в росії таки процесів просто не було, а випадки коли поміщиків судили за злочинне ставлення до селян – вбивства, катування, зґвалтування – то це йшло в “пакеті” з

аналогічними злочинами, щодо сусідніх поміщиків, а то й родичів цього ж поміщика (поміщиця Салтичиха наприклад замучила не лише сотні своїх кріпаків, але й кількох родичів і лише після цього була засуджена). Звичним явищем у Польщі були наприклад судові процеси між селянами і поміщиком за межі їхніх земельних угідь. В Росії такого априорі не могло бути.

У параграфах присвячених українському козацтву вартувало б навести паралелі між виникненням козацтва та гуситським рухом у Чехії, між козацтвом в Україні і гайдуцьким рухом в Сербії та Болгарії.

При аналізі українського національного відродження у ХІХ ст. напрошуються паралелі із польським та чеським національним відродженням – той же романтизм, збирання народної спадщини, перші спроби написання власної історії.

З метою ефективного здійснення навчання та подолання можливих проблем, які виникають під час викладання історії та вивчення тем, варто звертати увагу на творчість, зокрема творчість вчителя. З метою вирішення можливих проблем, пов'язаних із викладанням історії, з боку вчителя, як творчого педагога, доцільно вибирати різноманітні ефективні стратегії навчання, які підкріплюють одна одну, щоб активізувати учнів, залучити учнів та прищепити мотивацію до навчання. Додатково зазначаємо, що ефективні стратегії – це ті, які можуть передати знання в практичне застосування, адже здатність учня думати та вирішувати проблеми має бути складовою добре розробленої навчальної стратегії та її ефективності. Проте, хороше викладання залежить не тільки від стратегій навчання чи їх ефективності, але також залежить від індивідуальних потреб і адекватності змісту. Учні по-різному реагують на різні методи навчання, а вибір правильного методу має вирішальне значення для стилю навчання тих, кого навчають. Оскільки учні навчаються з різними стилями, з різною швидкістю, різними рівнями попередніх знань і різним середовищем, а предмет викладається за допомогою різноманітних стратегій навчання, творчі вчителі можуть створити ситуацію успішного навчання, де складні речі можна

пояснити простими способами, або незацікавлені учні зацікавляться навчальним процесом. Проте, аналізуючи практику викладання всесвітньої історії в школі, ми спостерігаємо тенденцію стосовно того, що багато вчителів не проявляють власного ентузіазму у викладанні предмету, відповідно, виявляються нездатними до пошуку захоплюючого підходу до викладання, що породжує іще одну проблему у історичній освіті.

Отже, на підставі вище викладеного зважаємо на те, що проблеми вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі все-таки існують. Проте для вирішення проблем викладання історії та активізації когнітивної активності учнів у класі та на уроках історії рекомендовано використовувати метод активного пошуку в якості одного з ефективних способів вирішення проблем викладання історії та забезпечення доступу до:

- способів формування життєвого досвіду здобувачів освіти;
- заохочення творчості і самостійності, потреби в самореалізації, самовираженні;
- реалізації принципу самовиховання здобувачів освіти;
- оцінці історії відповідно до поточної ситуації.

Підсумовуючи зазначаємо, що не існує абсолютно нових або універсальних методів, які дозволили б досягти дивовижних результатів без особливих труднощів у вирішенні існуючих проблем, зокрема, щодо вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі, проте варто зауважити, що ніяка методологія не буде ефективною, якщо не буде співпраці вчителя і учня. Саме задля подолання проблемних аспектів викладання всесвітньої історії необхідно навчити здобувачів освіти шукати і знаходити процеси, явища, події і факти в змісті предмета, які дозволять молоді зрозуміти, що вони вивчають історію слов'янських країн для себе, що вона може бути не тільки цікавою, але й корисною.

3.2. Перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі

За час існування України як незалежної держави змінилася як структура, так і зміст навчальних програм з історії. Однак зміни в програмних документах і викладанні суспільних дисциплін багато в чому відобразили протиріччя історичної освіти, в тому числі і всесвітньої історії. У той же час навчальна програма з історії чітко простежує ставлення її авторів і державних інститутів до окремих історичних подій, фактів, а іноді й історичних процесів в цілому. Тому зміст шкільної програми з історії має бути об'єктивним відображенням всіх історичних процесів і всієї культури людства, що не залежать від чужої політичної волі і бажань, що вважаємо основою перспективного удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.

Історична наука переживає ще один період глибокої трансформації і пошуку ідентичності, викликаний, серед іншого, глобальними змінами в світі. Вони не обійшли стороною ці процеси і всесвітню історію. Нові завдання на уроках всесвітньої історії, які виникають в умовах єдиного інформаційно-освітнього простору відкритих суспільств, з'являються з метою подолання глобальної локальності та зміцнення різноманітних зв'язків у сучасному світі.

В Україні звільнення від ідеологічного контролю, плюралізм думок, ширший доступ до інформації призвели до деякої диверсифікації висвітлення подій минулого слов'янських країн, яке вивчається на уроках історії у 7, 8, 9 класах.. Але крім позитивних тенденцій з появою нових сюжетів, існують негативні аспекти у вигляді заміників, а іноді і компільованих навчальних

матеріалів [18]. Тому проблема якісного отримання знань із всесвітньої історії, яке залежить і від вчителя і від навчального плану, і від освітньої програми, і від підручника і навіть від самого учня як і раніше актуальна, особливо з точки зору перспектив та пропозицій щодо удосконалення навчального матеріалу.

Перспективним поштовхом до розвитку історичної освіти та заохочення з боку школярів до вивчення цього предмету може стати налагоджена робота у напрямку активізації інтересу до предмету як результату вимогливих змін щодо викладання предмету, його бачення з боку вчителів та учнів.

Перспективним є і оновлення методології викладання історії, яке б дозволило змістовно та цікаво викладати урок історії, вибравши відповідний метод чи кілька методів, пов'язаних з темою.

Сьогодні, як результат удосконалення навчальних програм із всесвітньої історії, спостерігаємо численні характерні риси тексту, які сприяють розумінню учнів і акцентують увагу на важливих концепціях. Навчальний матеріал систематизовано за тематико-хронологічним принципом. Згідно з класифікацією, широко поширеною у всесвітній історичній науці, автори розглядають імперії і культури старого світу, середньовічної Європи, світу нового часу і новітньої доби. При цьому їм вдалося уникнути штучної уніфікації всесвітньо-історичного процесу: окремо розглядається досвід розвитку культур Східної Азії, Індії, Африки, доколумбової та Латинської Америки, а також ісламської цивілізації. Що варто назвати однією із перспектив розвитку шкільної історичної освіти.

В числі перспективних напрямків оптимізації викладання всесвітньої історії в школі лежать і можливості цивілізаційного підходу, які наразі активно використовуються для компаративного аналізу та узагальнень ряду явищ, до числа яких варто також віднести рабство у стародавньому світі, життя родин на Сході та Заході за добу пізнього середньовіччя, політичні демократизації у сучасному світі тощо. Переважно у курсі всесвітньої історії

досвід вивчення історичних процесів, які відбувались і у слов'янських країнах свідчить про те, що цивілізаційний аналіз минулого може здолати розрив між академічною наукою і викладанням [18]. Такий досвід відрізняється актуальністю, що складає перспективний компонент для впровадження досвіду щодо вивчення та викладання всесвітньої історії на усіх рівнях освіти у зв'язку з пошуком нових, не заангажованих ідеологічно підходів до висвітлення минулого. На нашу думку удосконалення процесу викладання всесвітньої історії у закладі загальної середньої освіти варто будувати на основі визначення усіх шляхів розуміння минулого, що дозволить визначити справжній спадок тих історичних надбань, які ми отримали за роки існування суспільства.

Одним із актуальних питань є необхідність розробки нових підходів до висвітлення історичного процесу являє собою можливість різних принципів дослідження як нагальну проблему. З цієї точки зору, вважаємо, що потенціал інтелектуальної історії недостатньо представлений на сторінках вітчизняної навчальної літератури, що складає іще один перспективний напрям для подальшого удосконалення.

В останні десятиліття сформувалось та встановилось розуміння історії як зосередженої на реконструкції минулого кожної гілки цілісної системи, яка з часом зазнає неминучої трансформації. Це перетворення у підсумку викличе зміну фундаментальних принципів, категорій, методів, змісту пізнання, навчання, процесів виникнення і розвитку наукового світу, способу мислення, засобів і форм наукового пізнання, які існують в межах історичної освіти.

Кардинальні зміни в політичній, соціальній та економічній сферах і через них побудова якісно нової національної системи освіти вимагають радикального перегляду цілей, принципів, змісту, які могли б сприяти удосконаленню навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі.

Сьогодні ми визнаємо, що значення доведених положень про формування цілісної картини історичного навчання недооцінюється. Досі

основна увага в організації навчання приділяється «проходженню» матеріалу. Існує спрощене розуміння розвитку учня вчителями як оволодіння певним обсягом знань, умінь і навичок, яке потребує першочергово вирішення.

Загальним недоліком існуючої педагогіки є спроба замінити складний і багатогранний механізм індивідуального, соціального розвитку дітей після надання їм освітніх і технічних знань і розвитку деяких систем педагогічних навичок. Наразі процес навчання всесвітньої історії, як і низки інших дисциплін, недостатньо враховує його цілі і когнітивні вимоги до учня, що ставить більшість здобувачів освіти у залежне положення «вихованця». Це не дає учневі можливості самостійно вибирати цікаві завдання, вчитися, знаходити гіпотезу рішення, планувати її виконання, реалізовувати це рішення і розвивати здатність контролювати себе при вивченні всесвітньої історії. Саме тому ми вважаємо, що усі ці процеси потребують модернізації та складають перспективну основу для подальшого удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі. З метою забезпечення виконання цього завдання пропонуємо власні пропозиції, які, на нашу думку, мають полягати у:

- розвитку особистості учня на основі культивування інтегрованості навчальних предметів, до прикладу всесвітньої історії та історії України;
- активізації розумової діяльності учнів через його тимчасової фрагментації, хоча ядром особистості є розвинене мислення;
- введення до процесу навчання історії складних, творчих завдань із врахуванням індивідуальних особливостей здобувачів освіти, на перевагу стандартним та типовим завданням, впровадження методу проектного навчання, що сприятиме активізації розумової діяльності, розширенню кола використовуваної інформаційної бази, прояву самостійних творчих запитів з боку школярів;

- трансформації існуючих програм, підручників та методичних посібників, які засновані на принципі розвитку науки, який відбивається в кожному навчальному предметі, до принципу розвитку учнів, які вивчають систему предметів;

- скороченні розриву між теоретичними положеннями загальних навчальних предметів, які вивчають учні, і практичними навичками навчання;

- розширенні і збагаченні навчальної та когнітивної мотивації, потреб і навичок саморозвитку, самоконтролю.

На основі узагальнення думок щодо визначення перспектив та пропозицій, які стосуються удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі було зроблено такі висновки:

- історична освіта базується на багатій спадщині. Викладання історії у сучасній, новій українській школі має свою специфіку. Система шкільної історичної освіти, наукова методична школа мають незаперечні здобутки. У зв'язку з цим найбільшої актуальності набуває проблема співвідношення традицій, наступності, з одного боку, і новацій – з іншого.

- історія минулого слов'янських країн у курсі історії 7, 8 та 9 класів є основою для формування у молодого покоління національної ідентичності, патріотизму, поваги до своїх предків, історичної спадщини та духовних традицій; засобом виховання у молодих людей почуття причетності до долі країни, активності та відповідальності громадянина;

- історична освіта та викладання історії в школі зазнають найбільшого обсягу як соціальних впливів, так і змін, що реформують, удосконалюють їх. Змінюються цілі та завдання, ціннісні підстави, зміст та технології історичної освіти. Вирішити поставлені часом завдання неможливо без корелюючих змін у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителів всесвітньої історії, що вважаємо одним із основних напрямів удосконалення методики викладання предмету;

- метою підготовки сучасного вчителя всесвітньої історії є формування та розвиток особистості учня, здатного до самоідентифікації та визначення своїх ціннісних орієнтирів на основі осмислення та освоєння історичного досвіду своєї країни, слов'ян та людства в цілому, що активно та творчо застосовує історичні знання та предметні вміння у навчальній та соціальній практиці.

Вважаємо, що історичні знання сьогодні мають сприйматися учнями не лише як сукупність відомостей про конкретні історичні події, а як досвід всесвітньої та вітчизняної історії, який можна і потрібно використовувати. Викладання шкільних курсів історії через призму історичного досвіду якісно змінює мотивацію учнів до засвоєння історичних знань, перетворюючи їх з інформаційно-теоретичних на прикладні, а процес навчання набуває активності, сприяючи світогляду та громадянському вихованню нового покоління українців.

У підсумку, зважаючи на усе вище викладене, вважаємо, що саме у пропонованих заходах полягає можливість удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії. Доповнюючи це зазначаємо, що ґрунтовною базою для вирішення означених питань, які тісно пов'язані із концептуальними засадами викладання всесвітньої історії в базовій школі є удосконалення підготовки вчителів історії, особливо у частині формування компетенцій, необхідних для викладання у сучасному соціальному та інформаційному середовищі, розвиток форм освіти, що сприяють інтеграції викладання історії в соціокультурне середовище (історичне та сучасне) слов'ян, звернення до системи цінностей, пов'язаних із національно-культурними традиціями, із загальнолюдською традицією гуманізму як глобального світогляду з метою формування цілісного духовного світу молодій людині через освоєння ним етнокультурних, загальнонаціональних, загальнолюдських цінностей, вироблених у ході історичного розвитку, та набуття досвіду самовизначення по відношенню до них.

Отже, коло проблем проблем, які стосуються вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі досить широке. Нами виокремлено основні проблемні моменти, які вважаємо, потребують корекційних заходів з метою удосконалення процесу викладання історичної освіти. До їх числа, вважаємо, доцільно віднести: нехтування історизмом, необхідність реалізації змісту мети історичної освіти, низький рівень розуміння істинного сенсу знань про минуле окремими здобувачами освіти, недостатньо розвинені методи викладання історії. Також зважаємо на таке проблемне питання, зміст якого полягає в тому, що вивчення історії не дає повноцінно високого рівня знань про минуле і навички, необхідні для вивчення подій минулого. Не менш важливою є і необхідність поглиблення змісту матеріалу, прискорення й урізноманітнення пошукової роботи, який можна подолати шляхом використання нових інформаційних технологій.

Додатково згадуємо про проблеми, пов'язані із розподілом матеріалу, подій у шкільній програмі історії. На нашу думку, проблемним у підході до вивчення історії в школі є неправильний підхід до викладання предмета, неправильно підібрані методи викладання, недостатнє знання вчителя щодо змісту та багато інших факторів. Тому важливим аспектом є викладання історії, усіх її курсів та розділів відповідно до методології. Також доцільно згадати про проблему, яка пов'язана із тим, що більшість вчителів покладаються лише на підручник як основний засіб навчання. Нами з'ясовано, що задля подолання проблемних аспектів викладання всесвітньої історії необхідно навчити здобувачів освіти шукати і знаходити процеси, явища, події і факти в змісті предмета, які дозволять молоді зрозуміти, що вони вивчають історію слов'янських країн для себе, що вона може бути не тільки цікавою, але й корисною.

Перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі полягають у налагодженій роботі у напрямку активізації інтересу до предмету як результату вимогливих змін щодо викладання предмету, його бачення з боку вчителів та учнів.

Перспективним є і оновлення методології викладання історії. Одним із актуальних питань є необхідність розробки нових підходів до висвітлення історичного процесу являє собою можливість різних принципів дослідження як нагальну проблему. З цієї точки зору, вважаємо, що потенціал інтелектуальної історії недостатньо представлений на сторінках вітчизняної навчальної літератури, що складає іще один перспективний напрям для подальшого удосконалення[18].

На основі узагальнення думок щодо визначення перспектив та пропозицій, які стосуються удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі здійснено узагальнення: історична освіта базується на багатій спадщині, історія минулого слов'янських країн у курсі історії 7, 8 та 9 класів є основою для формування у молодого покоління національної ідентичності, історична освіта та викладання історії в школі зазнають найбільшого обсягу як соціальних впливів, так і змін, що реформують, удосконалюють їх, метою підготовки сучасного вчителя всесвітньої історії є формування та розвиток особистості учня. Також зважаємо на те, що ґрунтовною базою для вирішення означених питань, які тісно пов'язані із концептуальними засадами викладання всесвітньої історії в базовій школі є удосконалення підготовки вчителів історії.

ВИСНОВКИ

Проблема генези й еволюції славістичних студій та їх ідеологічного підґрунтя в Україні завжди характеризувалась низкою дискусійних аспектів є ключовою для усього періоду становлення слов'янознавства. Етногенез слов'ян досить цікавий феномен. Процес формування слов'янських народів із конгломерату індоєвропейських племен триває протягом усього століття. Питання про історію слов'ян досі залишається невирішеним.

Враховуючи той факт, що зміст шкільних уроків історії в сучасній Україні переживає процес трансформації від моделі, яка зосереджується на механічному засвоєнні інформації з підручника, до моделі, яка передбачає менше запам'ятовування конкретних фактів, а більше навчання когнітивних і творчих навичок розуміння історичного досвіду, зокрема, слов'янознавство у шкільному курсі історії є надзвичайно важливим в аспекті формування базових уявлень про історичну карту розселення слов'ян, ознайомлення з настінною картою етнічних земель.

Вивчення в контексті всесвітньої історії славістики має важливе значення відповідно до державних вимог до загальноосвітньої підготовки студентів з метою формування в учнів історичних та інших навичок. Щодо статусу та значення славістики на уроках історії школи, то можна сказати, що розвиток людини не лише супроводжується позитивними явищами, а й несе нові виклики, кризи, моральні проблеми, проблеми прийняття рішень. Деякі з цих проблем можна вирішити в історичному минулому, інші є новими і потребують принципово нових підходів, але, звичайно, з урахуванням уроків історії. Вивчення «сучасної історії» не тільки дає задоволення від знань, а й може дати ключі до розуміння важливих сучасних соціальних, технічних і моральних явищ, що обумовлює його важливість та необхідність.

Слов'яни були народами, які вели активну господарську діяльність. Вони були господарями та аграріями, які перш за все завойовували землі для

того, щоб використовувати їх під посівні площі. Уклад життя слов'ян був чітким та обмеженим, чітко вибудованим та змодельованим.

Концептуальні засади викладання історії в школі сконцентровані навколо мети, завдань та принципів викладання, які визначаються нормативами, рекомендаціями, програмами. Вони вирізняються стратегічністю у відповідності до сучасної шкільної освіти. Історична дидактика в сучасному інформаційному суспільстві оновлюється насамперед через метод історичного пізнання, а сутність нової парадигми освіти визначається факторами, які полягають у зміщенні фокусу із засвоєння значних обсягів інформації.

Зміст шкільних уроків історії в сучасній Україні переживає процес трансформації. Навчання історії має на меті досягнення загальної мети базової загальної освіти. У навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів складова слов'янознавства визначається певною метою, зміст якої полягає у формуванні вільної особистості. Складова слов'янознавства у навчальних програмах з всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів складає частину навчального матеріалу та вивчається у історичному розрізі вивчення особливостей подій, фактів.

Для проведення аналізу минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі, нами взято перелік підручників та досліджено матеріали, які містяться на його сторінках у формі згадок про слов'янські європейські країни. На основі ЗУ сформовано перелік підручників із всесвітньої історії для 7, 8, 9 класів. Для проведення аналізу нами було обрано підручник із всесвітньої історії для 7 класу, для 8 класу, для 9 класу автора О. В. Гісем.

Здійснено аналіз матеріалу підручників, з огляду на що сформульовано власні висновки. Як можемо бачити, за підсумками аналізу підручника із всесвітньої історії (автор: Гісем О.), про слов'ян згадується та описується їх значення, місце, роль у історичних подіях різних періодів у вступі, розділі 1, де описуються перші середньовічні держави, розділі 2, який ілюструє

середньовічний світ Західної Європи, розділі 3 про європейське суспільство та держави X-XV ст., розділі 5 щодо країн Центральної та Східної Європи X-XV ст. Варто відзначити, що останній найбільш широко ілюструє приналежність та місце слов'ян до історичних подій, які відбувались у той час. Під час аналізу спостерігаємо включень матеріалу про слов'ян у інформаційні довідки, які виносяться на поля підручника. Вважаємо, що кількість та якість ілюстративного матеріалу на сторінках підручника є достатньою, але, на нашу думку, потребує доопрацювання, трансформації та удосконалення. Згадки про слов'янські держави та слов'ян в підручнику із всесвітньої історії для 8 класу не настільки численні. На підставі проведеного нами аналізу, у порівнянні із курсом всесвітньої історії за 7 клас, ми спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості згадок про слов'ян та їх державні утворення, минуле слов'янських держав. Вважаємо, що хоч і текст викладений лаконічно та стисло, він є дещо бідним та образні факти, які б пробудили у здобувача освіти інтерес прочитати цей текст та зрозуміти, запам'ятати – захопитись ним, а не лише автоматично пропустити через свою свідомість. Як можемо бачити, із підручника з всесвітньої історії для 9 класу, здійснений нами аналіз показує, що у програмі вивчення всесвітньої історії у 9 класі досить поширено описуються події, які прямо чи опосередковано стосуються минулого слов'янських держав, що дозволяє нам побудувати цілісну картину та встановити взаємозв'язки між попередніми двома роками вивчення всесвітньої історії.

Коло проблем проблем, які стосуються вивчення минулого слов'янських країн на уроках всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі досить широке. Нами виокремлено основні проблемні моменти, які вважаємо, потребують корекційних заходів з метою удосконалення процесу викладання історичної освіти. До їх числа, вважаємо, доцільно віднести: нехтування історизмом, необхідність реалізації змісту мети історичної освіти, низький рівень розуміння істинного сенсу знань про минуле окремими здобувачами освіти, недостатньо розвинені методи викладання історії. Також зважаємо на таке

проблемне питання, зміст якого полягає в тому, що вивчення історії не дає повноцінно високого рівня знань про минуле і навички, необхідні для вивчення подій минулого. Не менш важливою є і необхідність поглиблення змісту матеріалу, прискорення й урізноманітнення пошукової роботи, який можна подолати шляхом використання нових інформаційних технологій. Додатково згадуємо про проблеми, пов'язані із розподілом матеріалу, подій у шкільній програмі історії. На нашу думку, проблемним у підході до вивчення історії в школі є неправильний підхід до викладання предмета, неправильно підібрані методи викладання, недостатнє знання вчителя щодо змісту та багато інших факторів.

Перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі полягають у налагодженій роботі у напрямку активізації інтересу до предмету як результату вимогливих змін щодо викладання предмету, його бачення з боку вчителів та учнів, оновленні методології викладання історії, необхідності розробки нових підходів до висвітлення історичного процесу являє собою можливість різних принципів дослідження як нагальну проблему, більш глибокому представлені потенціалу інтелектуальної історії.

На основі узагальнення думок щодо визначення перспектив та пропозицій, які стосуються удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 7, 8, 9 класі здійснено узагальнення: історична освіта базується на багатій спадщині, історія минулого слов'янських країн є основою для формування у молодого покоління національної ідентичності, історична освіта та викладання історії в школі зазнають найбільшого обсягу як соціальних впливів, так і змін, що реформують, удосконалюють їх, метою підготовки сучасного вчителя всесвітньої історії є формування та розвиток особистості учня, є ґрунтовною базою для вирішення означених питань, які тісно пов'язані із концептуальними засадами викладання всесвітньої історії в базовій школі є удосконалення підготовки вчителів історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Книги (монографії, підручники, посібники)

1. Блануца А.В. Ніжинський історико-філологічний інститут Князя Безбородька. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Київ: В-во "Наукова думка", 2010. 728 с.
2. Васильків І.Д., Островський В.В., Басюк О.Я., Паршин І.Л., Костікова М.І. Всесвітня історія 9 клас. Астон Тернопіль, 2021. 175 с.
3. Васильків І.Д., Островський В.В., Басюк О.Я., Паршин І.Л., Костікова М.І. Всесвітня історія 8 клас. Тернопіль: Астон, 2021. 176 с.
4. Васильків І.Д., Островський В.В., Паршин І.Л., Букавин І.Я. Всесвітня історія 7 клас. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.
5. Всесвітня історія : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.
6. Гісем О. В. Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. історії закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 240 с.
7. Гісем О. В. Всесвітня історія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. 256 с.
8. Гісем О.В., Гісем О.О., Мартинюк О.О. Всесвітня історія 8 клас (поглиблене вивчення). Харків: Ранок, 2021. 240 с.
9. Гісем О.В., Гісем О.О., Мартинюк О.О. Всесвітня історія 9 клас (профільний рівень). Харків. «Ранок», 2017. 256 с.
10. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. Том 1. Київ: Ніка-Центр. 2011. 696 с.
11. Козачок Я. В. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова): Монографія. Київ: НАУ, 2004. 352 с. URL: <https://www.academia.edu/9282310>

12. Копилов С.А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII - початок XX ст.). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 464 с.
13. Ладиченко Т.В., Лукач І.Б., Подаляк Н.Г. Всесвітня історія 8 клас. Київ: Генеза, 2021. 176 с.
14. Левицька Н.М., Колосюк В.О., Буравченкова С.Б. та ін. Історія України: Навчально-методичний посібник. К.: Кондор-Видавництво, 2015. 336 с. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/21744/1/History%%20Ukraine.pdf>
15. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. Київ: Видавничий центр «Академія». 2008. 174 с.
16. Паньків З. Еволюція землекористування в Україні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 188 с.
17. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород. Видавництво Олександри Гаркуші. 2012. 348 с.
18. Пометун О. П5 5 Методика навчання історії в школі . О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с
19. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Власова Н.С., Піскарьова І.О., Посунько А.Л., Секиринський Д.О. Всесвітня історія 9 клас. УОВЦ: Оріон. 282 с.
20. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Власова Н.С., Піскарьова І.О., Секиринський Д.О. Всесвітня історія 8 клас. Київ: Оріон, 2021. 196 с.
21. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Піскарьова І.О. Всесвітня історія 7 клас. Київ: Оріон, 2020. 176 с.
22. Яковенко Г.Г. Я 47 Методика навчання історії: навчально-методичний посібник Г.Г. Яковенко. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Частина видання

23. Вілков Ю.В., Суховій О.А. Концепція націогенезу і національної державності Й. Гердера. *Політичні науки*. С. 102-112.

24. Задорожний В.Є., Зимомря М.І. Юрій Гуца-Венелін – засновник славістичної науки в Росії. *Науковий вісник Ужгородського університету серія «Історія»*. №9. 2003. С. 195-201.

25. Кузовков В.В. Свідectва візантійських історичних творів про відносини Східної Римської Імперії з кочовиками Північного Причорномор'я у IV-VII ст. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського*. №3.37 (105). 2014. С. 112-115.

26. Прискока О. Наукова спадщина І.І. Срезневського у славістичному аспекті (до 200-річчя від дня народження). *Незабутні імена*. Київ. 2012. №3. С. 130-139.

27. Теремецька Т. До питання про інтелектуальну біографію М. Іванишева. *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*. 2017. С. 79-89.

28. Ціпко А. "Слов'янська міфологія" Миколи Костомарова у ґрунтуванні культурного "биття" українського народу. *Українознавство*. №12. 2008. С. 4-6.

Нормативно-правові та інші юридичні акти, опубліковані в офіційних джерелах оприлюднення, в тому числі електронні ресурси

29. Про затвердження переліку підручників для 7 класу закладів загальної середньої освіти, що можуть друкуватися за кошти державного бюджету. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0656729-20#Text>

30. Про затвердження переліку підручників для 8 класу закладів загальної середньої освіти, що можуть друкуватися за кошти державного бюджету. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0474729-21#Text>

31. Про затвердження переліку підручників для 9 класу закладів загальної середньої освіти, що можуть друкуватися за кошти державного бюджету. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0141729-22#Text>

Електронні ресурси

32. Выписка о выборе на польский престол кандидата в случае смерти Августа II, и избрании в короли сына его, Августа III, в 1727 по 1734. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1720-1740/Vypiska_vybore_kandidata_1727_1734/text1.phtml
33. Горбаненко С. А. Системи землеробства слов'ян кінця I тис. до н. е. – I тис. н. е. С. 85-103 URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Horbanenko_Serhii/Systemy_zemlerobstva_slovian_kintsia_I_tys_do_ne__I_tys_ne.pdf?
34. Григораш Н. Становлення літературознавчої болгаристики в Україні е XIX ст. URL: <http://old.franko.lviv.ua/slavistyka/n50/04.pdf>
35. Довженок В.Й. Землеробство Давньої Русі до середини XIII століття. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dovzhenok_Vasyl/Zemlerobstvo_drevnoi_Rusi
36. Дорошенко Д. Нарис історії України. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Narys_istorii_Ukrainy_t2.rtf
37. Затовський Б. О. Внутрішньополітичне та конфесійне життя в країнах Центральної та Південно-Східної Європи в оцінці російської періодики (1905 – 1918 pp.). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zatovskyi_B/Vnutrishnopolitychne_ta_konfesiine_zhyttia_v_krainakh_Tsentralnoi_ta_Pivdenno-Skhidnoi_Yevropy_v_ots.pdf?
38. Інтегральний курс з Історії України та Всесвітньої історії: релігійне та духовне життя східних слов'ян. URL: <https://geomap.com.ua/uk-wh6/1154.html>
39. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/6804/>

40. Карплюк Г.К. Біля витоків вивчення етногенезу слов'ян. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9161/Karplyuk_Bilya_vytokiv_vyvchennya.pdf
41. Копилов С.А. Виникнення історії славістики як нового напрямку слов'янознавчих досліджень в Україні (друга половина XIX ст.). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kopylov_Serhii/Vynyknenniaistoriislavistykyiaknovohonapriamku_slovianoznavchykhdoslidzhenvUkrainidruhapolovynaKhIKh.pdf?
42. Куций І. Між руським світом та слов'янщиною: цивілізаційні образи у науковій спадщині Михайла Максимовича. С. 6-32. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104847/02-Kutsyi%20.pdf?sequence=1>
43. Лецькін М.О. «Я з землею зрісся – не вирну...» (Іван Огієнко та Михайло Драй-Хмара). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7009/1/09lmozz.pdf>
44. Сас П. М., Щербань В. О. Історія України у висвітленні О. І. Рігельмана. URL: <http://litopys.org.ua/rigel/rig01.htm>
45. Стамбол І. Біографічна славістика в Україні останніх десятиліть (За матеріалами наукового збірника «Проблеми слов'янознавства»). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33112/1/Stambol_npn_2019_54_IJ.pdf
46. Типи і структура уроків з історії у загальноосвітніх навчальних закладах. Науково-методичний журнал. URL: https://uahistory.co/journal/10_13/7.html
47. Трубецкой Н. С., Бычков А. А., Егоров В.Б., Рассадин С. Е., Клёсов А. А. и др. Славяне и балты (славяне, как лингво-культурная парадигма). URL: <https://web.archive.org/web/20190709085444/http://history-belarus.by/pages/terms/slavs.php>
48. Трухан О.Ф. Використання сучасних методик викладання історії в школі. URL: <http://bilogyamk.3dn.ru/Vchyteljam/Istoriija>
49. Україна від найдавніших часів до другої половини XVII ст. URL: https://arm.naiiu.kiev.ua/books/history/material/navmat/tema_1/lekcia.html

50. Язичницькі світоглядні елементи у віруваннях і традиціях українського народу. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/relig/7.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект з Всесвітньої історії

Тема «Австро-Угорщина — дуалістична монархія. Нові незалежні держави на Балканах»

Клас:9

Мета:

Навчальна

- розкрити особливості розвитку Австро-Угорщини в умовах дуалістичної монархії;
- проаналізувати географічне, політичне та соціальне становище Австро-Угорської імперії;
- охарактеризувати особливості економічного розвитку Австро-Угорщини;
- висвітлити кризу дуалістичної монархії та проблему утворення незалежних держав на Балканах;
- розкрити зміст понять «дуалістична монархія», «клаптикова імперія».

Розвивальна

- розвивати в учнів уміння працювати з текстовими та візуальними історичними джерелами, скласти порівняльну характеристику;
- історичних процесів, установлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- висловлювати й аргументувати власну точку зору;
- розвинути навички зіставляти різні точки зору щодо цього питання та давати їм власну оцінку.

Виховна

- виховувати в учнів інтерес та повагу до своєї історії;
- виховувати почуття відповідальності за своє майбутнє;
- виховувати комунікативні навички в процесі спілкування;
- виховувати толерантність один до одного.
- виховувати активну життєву позицію, чесність, порядність, людяність;
- виховувати в учнях засобами уроку впевненість у своїх силах;
- виховання прагнення до прекрасного;

Тип уроки: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник Всесвітня історія 9 клас Гісем 2017, роздатковий матеріал, презентація.

Основні терміни: Ціслентанія, Транслейтанія, сейм, аграрно-індустріальна країна, «мовні укази», балканська криза, Сан-Стефанський мирний договір, дуалістична монархія.

План

1. Дуалістична монархія.
2. «Клаптикова імперія».
3. Особливості соціально-економічного розвитку Австро-Угорщини.
4. Австро-Угорщина на початку ХХ ст. Криза двоєдиної монархії.
5. Утворення нових незалежних держав на Балканах.

Хід уроку

Час	Етап	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
1хв	Організаційний	Привітання, перевірка присутніх.		
3хв	Мотиваційний		<i>Створити асоціативний куш. Що ви знаєте про Австро-Угорщину?</i>	Логічна
5хв	Актуалізація опорних знань		<p>Бесіда</p> <p>Минулого семестру ви вивчали «весну народів» 1848-1849 рр, що поширилася на територію всієї Європи. Пригадайте особливості революції в Австро-Угорській імперії? <i>Прогнозована відповідь учня: особливістю революції в Австрії було те, що вона виникла як результат протидії феодальному, національному та релігійному гнобленню. Тому головним її завданням було знищення по земельній залежності селян, станових привілеїв, абсолютизму та національного гноблення.</i></p> <p>Назвіть території Австро-Угорської імперії на яких почалися повстання? <i>Прогнозована відповідь учня: 15 березня 1848 року революція в Угорщині, червень 1848 повстання в Празі, травень 1848 утворення ліберальних організацій на території Сх. Галичини та повстання на території Пн Буковини, 6 жовтня 1848 року повстання у Відні.</i></p> <p>Які наслідки мала революція 1848-1849 року для Австро-Угорської імперії? <i>Прогнозована відповідь учня: ослаблення імперії, дали поштовх формуванню лібералізму, привели до структурних змін у системі управління держав, сприяючи переходу до конституційних норм життя суспільства.</i></p>	Логічна Просторова

15-20x в	Засвоєння нового матеріалу	<p>1. Дуалістична монархія <i>Розкриття особливостей дуалістичної монархії в Австро-Угорській імперії.</i></p> <p>Після революційних подій 1848-1849 року та поразки у війні з Прусією, Австро-Угорщина втратила провідне становище великої держав та стала вразливою для піднесення національно-визвольної боротьби пригноблених народів. Виходячи з цього Австрія змушена була піти на компроміс з найбільш розвинутою нацією імперії – угорцями. Таким чином унітарну державу було перетворено на дуалістичну монархію – Австро-Угорщину, що складалася формально з двох незалежних частин – Австрійської імперії та Угорського королівства під владою єдиного монарха. 8 червня 1867 року Франц Йосип Габсбург коронувався як угорський король,</p> <p>Кожна з двох частин Австро-Угорської імперії мала власний двопалатний парламент, зберігала адміністративну самостійність, загальні питання вирішувалися на засіданнях імперського парламенту. Австрія та Угорщина залишали за собою власні уряди, за винятком трьох спільних міністерств – військового, закордонних справ та фінансів.</p> <p>Згідно з конституцією 1867 р. Австро-Угорщина зберігала напівабсолютистську форму правління і становий порядок формування верхніх палат парламентів. Імператор контролював виконавчу владу та залишав за собою право видавати укази, що мали силу законів.</p> <p>15 березня 1867 р. була укладена особлива економічна угода між Австрією та Угорщиною, що визначала розмір участі обох країн у покритті спільних державних витрат.</p> <p>2. «Клаптикова імперія» <i>Висвітлення питання територіального складу Австро-Угорської імперії.</i></p> <p>На відміну від більшості Європейських держав А-У була багатонаціональною імперією. На її території проживали різні національні групи. Найбільш велику</p>	<p><i>Робота з терміном</i> Дуалістична монархія – форма державного правління, за якою поряд з монархом функціонують парламент та уряд. <i>Інтерактивна вправа</i> https://wordwall.net/uk/resource/38816908</p> <p>Чому угорці, на вашу думку, відмовлялися продовжувати особливу економічну угоду на наступний термін?</p> <p><i>Робота з ілюстрацією</i></p>	<p>Просторова</p> <p>Хронологічна</p> <p>Логічна</p>
-------------	----------------------------	--	---	--

групу становили німці та австрійці, за ними були угорці, чехи та словаки, серби і хорвати, поляки, українці та румуни.

До національних розходжень додавалися ще й релігійні: австрійці, італійці, ховати та поляки сповідували католицизм, чехи – протестантизм, боснійці – мусульманство, українці – православ'я або уніатство.

За такої кількості різних національностей імперський уряд всіляко протидіяв прагненню окремих народів до незалежності, нерідко, використовуючи при цьому політику національного розбрату. У той же час, враховуючи зростання впливу окремих націй правлячі кола були змушені надати їм обмежене самоврядування. У Хорватії, Чехії і Галичині діяли власні конституції, існували місцеві парламенти й органи самоврядування.

Різноманіття національного й релігійного складу викликало до життя національні рухи.

3. Особливості соціально-економічного розвитку Австро-Угорщини.

Схема для висвітлення економічного розвитку Австро-Угорщини.

Франц Йосиф намагається підлатати свою клаптикову імперію.
Видавництво «Работник», 1910-ті рр.

Яка, на вашу думку, головна ідея карикатури?

Які елементи на цьому зображенні є важливими?

Які соціальні, політичні чи інші групи можуть погоджуватися чи не погоджуватися із цим зображенням? Чому?

Сформулюйте 5 закритих та 3 відкритих запитання до цього зображення.

Обміняйтеся запитаннями із сусідом чи сусідкою та дайте відповідь на отримані запитання.

Об'єднана Австро-Угорщина була однією з найбільших держав Європи. Пригадайте, які країни входили до складу А-У імперії? Прогнозована відповідь учня: Австрії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Боснії та Герцоговини, а також частини Італії, Румунії, Польщі та України.

Національний склад

<https://wordwall.net/uk/resource/38817839>

Які землі Австро-Угорщини були найбільш економічно розвиненими?

Просторов
а

Логічна

Інформаці
йна

Найбільш розвинутими у промислового відношенні були Австрія та Чехія. На частку Чехії припадало 86 % виплавки металу та понад 50% текстилю в австрійській частині.

Значну частку в індустріального розвитку країни становив іноземний капітал. Провідні галузі А-У промисловості фінансувалися німецьким капіталом, французам належали заводи «Шкода», частина залізниць, шахти і чавуноливарні заводи.

Робітничий стан А-У був нечисленним і концентрувався переважно в містах. Дві третини населення проживало на селі, займаючись сільським господарством і дрібними промислами.

4. А-У на поч. ХХ ст. Криза двосидної монархії.

На початку ХХ ст. А-У переживала глибоку внутрішню кризу, пов'язану з наростанням визвольної боротьби пригноблених народів і загальним рухом за розширення громадянських прав. Значний вплив на розвиток суспільно політичних рухів в імперії справила російська революція 1905-1907 рр. Після проголошення маніфесту 17 жовтня 1905 р., австрійські соціал-демократи, також, почали вимагати в країні загального виборчого права. В 1905 році на вулицях Відня та Праги почалися заворушення і уряд під тиском демонстрантів змушений був піти на поступки, вже в лютому 1907 р в австрійській частині імперії було введено загальне виборче право для чоловіків віком з 24 років.

Інакше розгорталися події в Угорщині. Законопроект про реформу був представлений в сеймі у 1908 році. Лише в 1910 році уряд Угорщини пообіцяв запровадити загальне виборче право, проте обіцянка так і не була виконана. Вихід уряд імперії бачив в активній зовнішній політиці. Франц-Фердинанд прагнув закріпити свої

Робота з джерелом.

Витяг із Сан-Стефанського мирного договору від 19 лютого 1878 р.

...СТАТТЯ ІІ. Блискуча Порта визнає остаточно незалежність князівства Чорногорії. За угодою між російсько-імператорським урядом, урядом оттоманським і князівством Чорногорії, будуть визначені згодом характер і форма взаємних відносин між Блискучою Портою і Князівством...

СТАТТЯ ІІІ. Сербія визнана незалежною... Турецько-сербська комісія, за сприяння російського комісара, встановить протягом трьох місяців остаточний контур кордонів... Болгарський делегат буде допущений до участі в праці комісії, коли вона проведитиме кордон між Сербією і Болгарією...

СТАТТЯ V. Блискуча Порта визнає незалежність Румунії, яка пред'явить свої права на винагороду, що має бути визначеним обома сторонами. До укладення безпосереднього договору між Туреччиною і Румунією румунські піддані користуватимуться в Туреччині всіма правами, які забезпечені за підданими інших європейських держав...

Яка держава називається в документі «Блискучою Портою»?

Який основний зміст документа?

Спробуйте пояснити, які цілі переслідувала Російська імперія, підписуючи цей документ?

Наведіть приклади схожих воєнно-політичних кампаній, організованих Російською імперією.

Логічна

Логічна

Що таке внутрішня криза?

Які причини кризи?

Знайомство з постаттю Франца Фердинанда

		<p>позиції на Балканах, проте дії АУ значно ускладнили її відносини з Росією та Сербією, що сама прагнула об'єднати балканські країни під власною гегемонією. Задля зупинки наростаючої соціальної напруги Австрійський уряд вдався до політичних репресій.</p> <p>5. Утворення нових незалежних держав на Балканах. <i>Для висвітлення питання вчитель застосовує тематичну таблицю.</i></p> <table border="1" data-bbox="451 748 820 1120"> <thead> <tr> <th>Назва країни</th> <th>Процеси становлення незалежності</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Болгарське князівство</td> <td>Державний акт Болгарського князівства було визначено в Гливинській конституції 1879 р. За формою правління країна стала конституційною монархією, а князем у 1887 році було обрано Фердинанда Кобурга. 1908 р. Болгарія проголосила повну державну незалежність.</td> </tr> <tr> <td>Румунія</td> <td>У 1862 році князівства Мехола і Велешина були об'єднані з єдиною державою – Румунією. У травні 1877 Румунія проголосила незалежність. У 1881 Кароль Гогенцолерн прийняв королівський титул.</td> </tr> <tr> <td>Сербія</td> <td>У 1882 р. Сербія була проголошена королівством. Після проголошення незалежності в країні точилась боротьба, що призвела до державного перевороту у 1903 році на чолі з цетвом Карагеоргієвичем. Прийзани до зовнішньополітичних інтересів Росії.</td> </tr> <tr> <td>Чорногорія</td> <td>Проголошена королівством у 1910 р.</td> </tr> <tr> <td>Боснія та Герцоговина</td> <td>У 1818 році землі були осуновані АУ, а в 1908 р АУ повністю анексувала ці землі до складу своєї території</td> </tr> </tbody> </table> <p>Ставши на шлях незалежності, балканські країни не позбавилися традиційних протиріч. До того ж Балканський пів став ареною гострого протистояння між провідними країнами, за що і отримав назву «порохової бочки Європи»</p>	Назва країни	Процеси становлення незалежності	Болгарське князівство	Державний акт Болгарського князівства було визначено в Гливинській конституції 1879 р. За формою правління країна стала конституційною монархією, а князем у 1887 році було обрано Фердинанда Кобурга . 1908 р. Болгарія проголосила повну державну незалежність.	Румунія	У 1862 році князівства Мехола і Велешина були об'єднані з єдиною державою – Румунією. У травні 1877 Румунія проголосила незалежність. У 1881 Кароль Гогенцолерн прийняв королівський титул.	Сербія	У 1882 р. Сербія була проголошена королівством. Після проголошення незалежності в країні точилась боротьба, що призвела до державного перевороту у 1903 році на чолі з цетвом Карагеоргієвичем . Прийзани до зовнішньополітичних інтересів Росії.	Чорногорія	Проголошена королівством у 1910 р.	Боснія та Герцоговина	У 1818 році землі були осуновані АУ, а в 1908 р АУ повністю анексувала ці землі до складу своєї території	<p>Логічна</p> <p><i>Інтерактивна вправа</i></p> <p>https://learningapps.org/watch?v=p88vftt1v22</p> 	
Назва країни	Процеси становлення незалежності															
Болгарське князівство	Державний акт Болгарського князівства було визначено в Гливинській конституції 1879 р. За формою правління країна стала конституційною монархією, а князем у 1887 році було обрано Фердинанда Кобурга . 1908 р. Болгарія проголосила повну державну незалежність.															
Румунія	У 1862 році князівства Мехола і Велешина були об'єднані з єдиною державою – Румунією. У травні 1877 Румунія проголосила незалежність. У 1881 Кароль Гогенцолерн прийняв королівський титул.															
Сербія	У 1882 р. Сербія була проголошена королівством. Після проголошення незалежності в країні точилась боротьба, що призвела до державного перевороту у 1903 році на чолі з цетвом Карагеоргієвичем . Прийзани до зовнішньополітичних інтересів Росії.															
Чорногорія	Проголошена королівством у 1910 р.															
Боснія та Герцоговина	У 1818 році землі були осуновані АУ, а в 1908 р АУ повністю анексувала ці землі до складу своєї території															
5хв	Етап систематизації		<p><i>Інтерактивна вправа</i></p> 	Логічна Просторова												
3хв	Висновки	<p>Наприкінці 60-х рр. XIX ст. криза Австрійської імперії призвела до її перетворення на дуалістичну монархію — Австро-Угорщину. Друга балканська війна. Невідомий художник Десант грецького флоту в порту Кавала 11 липня 1913 р. Особливостями розвитку Австро-Угорщини були: відсутність заморських володінь, оскільки всі її землі були розташовані в центрі й на</p>														

		<p>сході Європи; багатонаціональний характер державного устрою, що поєднував елементи централізованої та федеративної монархії; інтенсивний розвиток національної свідомості народів окраїн, що зумовило їхнє прагнення створити самостійні суверенні держави. Російсько-турецька війна 1877—1878 рр. сприяла здобуттю незалежності низкою балканських держав. Проте національно-визвольна боротьба народів Балканського півострова проти османського панування не була завершена. Наприкінці XIX ст. на Балканах зіткнулися інтереси провідних країн світу. Суперечності між балканськими країнами та великими державами вилилися в боснійську кризу та дві балканські війни. Вони хоч і позбавили Туреччину європейських володінь, але не розв'язали всіх проблем. У результаті Балкани перетворилися на «пороховий лъох» Європи.</p>								
1хв	Д/З		<p>Опрацювати параграф 22. Складіть у зошиті порівняльну таблицю «Балканські війни».</p> <table border="1" data-bbox="887 1099 1331 1171"> <thead> <tr> <th data-bbox="887 1099 1035 1133">Склад учасників</th> <th data-bbox="1035 1099 1142 1133">Мета</th> <th data-bbox="1142 1099 1331 1133">Результат</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="887 1133 1035 1171"></td> <td data-bbox="1035 1133 1142 1171"></td> <td data-bbox="1142 1133 1331 1171"></td> </tr> </tbody> </table> <p>Поміркуйте, чи може український народ вважати культурну спадщину АУ своєю? Переглянути відео.</p> 	Склад учасників	Мета	Результат				<p>Логічна</p> <p>Інформаційна</p>
Склад учасників	Мета	Результат								